

KEELEKASUTUSE UURIMINE

TIIT HENNOSTE

Keelekasutuse uurimise alla on arvatud mitu keeleteaduse osa, mis jäävad väljapoole traditsioonilist eesti lingvistikat ja millega on Eestis tegelema hakatud valdavalt 1990. aastatel. Ühtlasi moodustab see üsna heterogeense kogumi uurimisvaldkondi, teemasid ja lähenemisi.

Esimesse alarühma on koondatud tähenduse uurimine. Nn klassikaline leksikaalne semantika on 20. sajandi kahel esimesel kolmandikul valitsenud strukturalistlikus keeleteaduses olnud suhteliselt kõrvaline keeleteaduse haru. Alates 1960. aastatest on see alguses generatiivse semantika ja alates 1970. aastatest ka kognitiivsemate semantikasundade (eelkõige prototüübi- ja metafooriteooriate) kaudu muutunud üha olulisemaks lingvistika osaks. Tänapäeva kognitiivistlik lähenemine seab küll keele tasandilisuse kahtluse alla ning peab tähendust ja vormi kogu keelesüsteemi läbivateks eristamatuteks osadeks. Lausesemantika juured on (analüütilises) filosoofias ja loogikas. Enamasti on lausesemantika suhteliselt formalistlik, teiselt poolt tihti süntaksist eristamatu.

Semantika kõrval teine oluline tähenduse uurimise valdkond, mis on tegelema tähenduse kontekstuaalsete aspektidega, on pragmaatika. See on saanud alguse filosoofilisest keelekäsitlusest eelkõige kõneaktiteooria ja koostööprintsipi kaudu. Tänapäeval sulab pragmaatika üha rohkem kokku lingvistilisemate teksti ja dialoogi uurimise meetoditega (diskursusanalüüs, vestlusanalüüs jm).

Teise alarühma moodustab diskursus- ja tekstianalüüs. Selle keskseks uurimisobjektiks sai alguses tekst kui seotud lausete kogum, seejärel aga diskursus laiemalt, nii mitmesugused kirjalikud tekstitüübid, suuline dialoogiline suhtlus, teksti ja konsituatsiooni, laiemalt ka teksti ja ühiskonna suhted. Nende valdkondadega tegeleb mitu uurimissuunda, mis erinevad üksteisest osalt selle poolest, millisele teksti osale nad rõhu panevad, osalt aga erinevate teoreetiliste aluste poolest.

Kolmas alarühm on sotsiolingvistika, millel on rida piirnevaid või kattuvaid alasid diskursusanalüüsiga. Sotsiolingvistika uurimisteedeks on eeskätt keele, selle kasutuse ja ühiskonna suhted. Sotsiolingvistika jagatakse mõnikord kaheks. Ühe poole tuuma moodustab arusaam, et keel varieerub ja

sellel varieerumisel on omad seosed keelekasutajate sotsiaalsete omaduste ja situatsioonidega, milles keelt kasutatakse. Sealjuures kasutatakse varieerumise uurimiseks eri meetodeid, mida võiks jagada kaheks: kvantitatiivne sotsiolingvistika ja mitmesugused kvalitatiivsed uurimissuunad. Kui esimene tegeleb eeskätt keelekasutaja ja keele suhetega, siis teine eelkõige keelekasutuse ja situatsiooni suhetega. Teise poole sotsiolingvistikast moodustab keele ja ühiskonna suhete analüüs (mõnikord nimetatud ka keelesotsioloogiaks), mis tegeleb keelekorraldusteooria, kakskeelsuse ja keelekontaktide, keeleliste arvamustega jms.

Peale nende suundade on oluline liigendus uurimisobjekti, täpsemalt kahe suure metaregistri alusel. Ühele poole jääb kirjaliku keele (ja eeskätt selle tuuma, normikeele) analüüs, millega tegelevad eesti lingvistikas just traditsioonilised lingvistikaharud. Teisele poole jääb suulise keelekasutuse ehk kõnekeele ja selle alamregistrite (argikeel, släng) uurimine. Selle liigenduse järgi kuuluvad siinsesse osasse just kõnekeele uuringud. Need omakorda seostuvad erinevate meetoditega ja neis vaadeldakse ka erinevaid keelevaldkondi (vestluse ehitust, sõnavara, semantikat jne).

Ülevaateid nende suundade käsitlemisest eesti lingvistikas on vähe. Slängiuurimise ajaloost on pikemalt kirjutanud Tõnu Tender (1994). Lühikesi sissevaateid suulise eesti keele uurimisse leiab mõnest Tiit Hennoste kirjutisest (nt Hennoste 2000-2001) ning väliseesti keelevariantide käsitlemisel kogumikust „Väliseestlaste keelest“ (Hennoste 1998, Viikberg 1998). Muude suundade kohta varasemad ajaloolised sissevaated puuduvad.

Käesoleva ülevaate on kokku kirjutanud Tiit Hennoste. Semantika osas on suurt abi andnud Renate Pajusalu, kognitiivses lingvistikas Ilona Tragel ja kriitilises tekstilingvistikas Reet Kasik. Materjali täiendamisel ja täpsustamisel on aidanud ka teised uurijad: semantikas ja kognitiivses lingvistikas Ene Vainik, tekstilingvistikas Krista Kerge, suulise suhtluse ja kultuuridevahelise kommunikatsiooni osas Hille Pajupuu, kakskeelsuse ja keelekontaktide puhul Martin Ehala, Birute Klaas, Anna Verschik, Jüri Viikberg, väliseesti murrete kohta Jüri Viikberg.

1. Semantika ja keelekasutuse kognitiivne aspekt

1.1. Semantika

Valdkonna piiritletus. Lühike ajalooline ülevaade tehtust

Semantika ehk tähendusõpetus tegeleb keeleüksuste tähendusega. Selle kesksed teemad on nt
- leksikaalne tähendus ja selles ilmnevad seaduspärasused, viimasel ajal eriti polüseemia ehk mitmetähenduslikkus;

- leksikaalsete tähenduste vahel valitsevad tähendussuhted (hüponüümia, meronüümia, sünonüümia, opositsioonid jm);
- lausete tähendus.

Semantika piirneb lähedalt pragmaatikaga, mille all traditsiooniliselt mõeldakse lausungite (ehk kontekstiga seotud lausete kasutuse) tähenduse uurimist. Pragmaatika vaatleb seda, milliseid kõneakte ja milliste keeleliste vahendite kaudu lausungid võivad väljendada, milliseid järeldotsi suhtlejad keelelistest väljenditest teevad jms. Semantika ja pragmaatika eristamine on raske, nii et viimasel ajal ongi tihti räägitud pigem ühest tähendusõpetusest, mis katab mõlemat. Teiselt poolt on semantika tihedalt seotud mis tahes sõnavara uurimisega, mis võtab arvesse sõnade tähendusi, seega võib semantilisteks pidada ka näiteks kõiki sõnaetümolooa uuringuid (ajalooline semantika).

Eesti keeleteaduses on puhta semantikaga tegeldud väga vähe. Põhiliseks varasemaks autoriks on ainult Haldur Õim, kes alustas semantikuna (tema sellealaste tööde bibliograafia on väga lai, vt kogumik: Tähendusepüüdja. Pühendusteos professor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3. Tartu, 2002, lk 370-388).

Õimu kandidaadiväitekiri „Isiku mõistega seotud sõnarühmade semantiline struktuur eesti keeles” (Õim 1971) käsitleb emotsioonisõnu (nt *rõõm, mure*), eesmärgipärasusega seotud sõnu (nt *eesmärk, taotlema*) ja isiku „parameetreid” (nt *meel, iseloom, tuju*) generatiivse semantika põhimõtetest lähtuvalt ja kirjeldab nende mõistete omavahelisi seoseid. Doktoriväitekiri „Semantika ja keele mõistmise teooria. Eesti keele direktiivse suhtluse leksika ja tekstide analüüs” (Õim 1983b) võtab kokku Õimu varasemad tööd, esitades keelestruktuuride ja teadmiste uurimise kategooriate ja printsiipide süsteemi, alusmõisted keele mõistmise teooria tarvis ning analüüsib eesti keele direktiivset sõnavara (*veenma, paluma, käskima, keelduma, nõustuma* jms). See on seni ilmselt ainuke puhtsemantiline doktoriväitekiri eesti keeleteaduses.

Artiklites on Õim analüüsinud mitmeid sõnarühmi (nt isiku mõistega seotud sõnavara või keelelise interaktsiooniga seotud sõnavara; vt Õim 1965, 1970, 1971, 1976b). Peale selle on ta kirjutanud elementaartähendustest keele semantilises struktuuris jms (Õim 1973a, 1976a).

Õim on kirjutanud ka pragmaatikast juba alates 1970. aastatest. Mitmed tema tööd tegelevad pragmaatika üldiste probleemidega, inimese mälu, teadmiste ja keelekasutuse suhetega (Õim 1973b, 1977a, 1977b, 1981a, 1986b) ning pragmaatikaga seotud uute tähenduse kirjelduse viisidega (freimid, stsenaariumid; Saluveer, Õim 1985, eesti keeles Õim, Saluveer 2002). Lisaks on ta tutvustanud eesti keeles pragmaatika põhiprobleeme ja põhimõistestikku (Õim 1986a).

Haldur Õim on tutvustanud semantikat ka populaarses vormis. Raamat „Semantika” (Õim 1974) sisaldab lisaks teoreetilisele ülevaatele tolleaegsest generatiivsest semantikast ka mitmeid konkreetsemaid semantilisi analüüse, näiteks faktiivide (nagu *teadma*), implikatiivide (nagu *õnnestuma*) ja

teiste seesuguste verbide poolt tekitatud leksikaalsetest presupositsioonidest. Paljusid tähendusega seotud probleeme käsitleb ka raamat „Inimene, keel, arvuti” (Õim 1983a).

Semantika ja pragmaatika klassikalises mõttes olid Õimu töödes kesksel kohal eriti 1970. aastatel. Selle kümnendi lõpus kujunes välja tema juhitud uurimisrühm, mis tegeleb arvutilingvistikaga. 1980. aastate lõpupoole läheb Õimu uurimistöö üha enam dialoogikeskseks ning märksõnadeks saavad dialoogi modelleerimine arvutil, suhtlusstrateegiad, kognitiivne semantika ja naiivsed teooriad.

Oluline suund, mida ta on esitanud kuni viimase ajani, on naiivsete teooriate mõiste ja sellel põhinev keelekontseptsioon. See väidab, et inimesed loovad ja kasutavad oma igapäevasel kogemusel rajanevaid mudeleid, nn naiivseid teooriaid, mis juhivad nende käitumist, ning et sellised inimeste mentaalset maailmapilti väljendavad teooriad on loomulike keelte põhialuseks (Õim 1995, 1996a, 1996b). Õim on käsitlenud naiivteooria kaudu ka nt „mina” asendit maailmapildis sõna *ise* sisaldavate väljendite kaudu ja leidnud, et ISE ja Subjekt on justkui kaks eri isikut, kellest mõnikord üks domineerib teise üle, kuid enamasti on nad nagu võrdsed partnerid suhtlussituatsioonis (nt *endas kahtlema, endast lugu pidama*) (Õim 2001).

Teiseks Õimu viimase aja põhiteemaks on olnud suhtlusstrateegiad, mis juhivad inimese ja arvuti loomulikus keeles suhtlemist. (Suhtlusstrateegiate ja dialoogi modelleerimise kohta vt 2.2. Teksti mõistmise ja loomise analüüs.)

Õim on juhendanud peaaegu kõiki Tartu ülikoolis kaitstud semantikalaseid bakalaureuse- ja magistritöid ning juhendab ka praegu doktorantuuris olevaid doktorante.

Teised autorid on semantikat varem puudutanud ainult riivamisi. Näiteks on eesti keeleteaduses uurimise all olnud mõned sõnaväljad, mis on tundunud huvitavad mingi laiema teema raames. Huno Rätsep (1971) on käsitlenud verbe *tulema, minema, tooma* ja *viima* süvasituatsiooni ja kommunikatiivse situatsiooni koosmõju seisukohast ning tegelenud ka modaalverbidega *võima, pidama, näima, paistma* ja *tunduma*, kuid eelkõige süntaksi, täpsemalt neile vastavate lausemallide kaudu. Kõneaktiteooriaga seotult on Ene Vainik (1987, 1990) uurinud suhtlusverbe ja nende kaudu kirjeldanud eesti-keelse hinnangusuhtluse mudelit. Hinnangulistele kõneaktidele vastavad verbid, mille tähenduses on koos suhtlusviis ja kõneleja hinnang sellele (nt *virisema, kiitma, riidlema, halisema*).

Valdkonna sisu ja probleemid tänapäeval. Mida on uuritud ja mis tase- mel. Mida parajasti uuritakse

Semantikauurimused on laiema leviku saanud eeskätt 1990. aastatel. Peale eeltoodud Õimu temaatika on eesti keele semantika uurimisse tulnud järgmised olulised suunad:¹

¹ Kuna semantikat on raske lahutada leksikoloogiast, siis vt semantikatöid ka leksikoloogiaosast.

- teatud sõnarühmade semantiline kirjeldus, mille eesmärk on eelkõige teoreetiline. See suund on viimasel ajal seotud Urmas Sutropi ja Renate Pajusalu juhitud projektidega;
- fraseoloogia uurimine, mis tänapäeval seostub eelkõige metafooriteooriaga;
- selliste grammatikaliseerumisprotsesside kirjeldamine, milles on oluline roll leksikaalsetel üksustel;
- kontrastiivsed uurimused, eesmärgiks eelkõige praktilise keeleõppe edendamine;
- erinevate leksikonide loomine, mille käigus vaadeldakse leksikaalseid suhteid ehk tähenduste omavahelisi seoseid (Haldur Õim, Kadri Vider ja Heili Orav Tartu ülikoolis, Margit Langemets EKIs; vt lähemalt leksikoloogia osas).

Urmas Sutropi juhitava suuna (ETFi grant 5040 „Eesti keele sõnavara struktuur”. täitjad Margit Langemets, Ene Vainik, Piret Voll jt) uuringute allteemad on näiteks põhisõnavara, võõrsõnad ja neologismid, sõnavara stilistiline struktuur jne. Semantika seisukohast on oluline selline kognitiivne lähenemisviis, milles psühholingvistiliste katsete kaudu püütakse leida eestlaste olulisemad mõisted ja kognitiivse mõistestruktuuri seaduspärasusi teatud valdkondades. See uurimissuund on ka selgelt antropoloogilise ja tüpoloogilise suunitlusega. Siiani on juba uuritud värvi-, maitse- ja lõhnasõnu (Sutrop 1995, 1996, 1998, 2001) ning emotsioonisõnu (Vainik 2002a, 2002b, 2002c, 2002d). Töö jätkub praeguse grandri raames.

Sutrop on nii määranud eesti keele põhivärvnimetused (*valge, must, punane, kollane, roheline, sinine, pruun, hall, lilla, oranž, roosa*; 1995) kui ka arutlenud nende ajaloolise arengu üle (1996). Maitsete nimetamise katse tulemusena on selgunud, et eestlaste kõige esilduvamad maitsenimetused on *magus, soolane, hapu* ja *kibe* (Sutrop 1998). Lõhna tähendusväljas on ainult üks põhisõna, *lõhn* ise, erinevaid lõhnu eristatakse adjektiivide lisamisega (Sutrop 2001). Emotsioonide põhিনিimetused on *viha, armastus, rõõm* ja *kurbus* (Vainik 2002a, 2002b, 2002c, 2002d).

Renate Pajusalu juhitud suund (ETFi grant 4405 „Eesti keele põhisõnavara operaatorite analüüs”, täitjad Ilona Tragel, Ann Veismann) tegeleb eesti põhisõnavara operaatoritega, mille all mõeldakse keele kõige sagedasemaid ja samas skemaatilise tähendusega sõnu (vt Veismann, Tragel, Pajusalu 2002). Lähenemisviis on nii kognitiivsemantiline kui ka pragmaatiline, ainestik põhineb eelkõige nii kirjaliku kui ka suulise keele korpusel.

Pajusalu doktoriväitekiri „Deiktikud eesti keeles” (1999) tegeleb demonstratiiv- ja personaalpronoomenite erinevate funktsioonidega, tuues nt välja demonstratiivi *see* funktsioonid eesti keeles (deiktiline osutus *pe*stiga või ilma, anafoor, definiitsuse osutamine ja takerdus). Mujal on Pajusalu näidanud, et pronoomenid funktsioneerivad nimisõnafraasi koosseisus ka definiitsuse ja indefiniitsuse määratlejatena (nt *üks* ja *mingi* on suulises kõnes sageli samas funktsioonis kui artiklikeelte indefiniitsed artiklid; Pajusalu 2000a).

Tuumverbid (*olema, tegema, tulema, istuma, saama, andma, panema, võima, pidama* jms) on sagedased, skemaatilise tähendusega ja sageli poliüseemilised. Oma keskse rolli tõttu keele semantilises struktuuris osalevad nad tihti grammatikalisatsiooniprotsessides ja omavad metafoorseid tähendusi. Seetõttu on tegemist semantiliselt eriti huvitavate verbidega. Ilona Tragel on kaitsnud magistritöö ja kirjutanud artikli verbi *andma* poliüseemiast kognitiivse semantika vaatenurgast (Tragel 1999, 2000). Peatselt valmib tal doktoriväitekiri, mis käsitleb suurt osa tuumverbidest. Pajusalu on käsitlenud verbi *seisma* poliüseemiast lähtudes laiemalt ka muude asendi- ja liikumisverbide (*istuma* ja *käima*) omavahelisi suhteid ja seda, kuidas leksikaalne opositsioon võib tingida poliüseemiat (Pajusalu 2001a). Eelnimetatud põhisõnavara operaatoritele lisaks on käsil kogusesõnade (nt *kõik, veel, mõni*) semantiline kirjeldus.

Kuna põhisõnavara osaleb eriti tihti mitmesugustes grammatikaliseerumisprotsessides, leidub sõnasemantikast ka grammatikaliseerumist käsitlevates uurimustes (nt Metslang 2002). Nii on Kadri Sildvee (2000) uurinud verbi *võtma*, Luule Keevallik (2001) verbi *ootama* ja sellest kujunenud partiklit *oota*.

Põhisõnavara operaatoritega seoses on tehtud semantilisi psühholingvistilisi katseid. Verbi *seisma* tähenduste liigitamist mittelingvistide poolt on käsitlenud Pajusalu (2001b), mõningaid loetelukatseid on tehtud ka kaassõnade ja tuumverbidega (Veismann, Tragel, Pajusalu 2002). Sama suunda jätkavad mõned praegu käsil olevad üliõpilastööd.

Mõnikord paigutatakse semantika valdkonda ka mõistelised ülekanded (metafoor, metonüümia), eriti kui need on seotud poliüseemia tekkimisega. Eestis on metafoori ja metonüümiat uuritud näiteks seoses fraseologismidega ja muude kinnistunud tähenditega (nt K. Õim 2002, A. Õim 2001, A. Krikmanni paljud tööd, vt ka 1.2). Kuna nende tööde eesmärk pole niivõrd eesti keele sõnavara leksikaalse struktuuri kui püsiühendite uurimine, ei käsitleta neid siinkohal pikemalt. Mõned metafooriuuringud on siiski seotud tihedamalt leksikaalse semantikaga, näiteks Haldur Õimu artikkel sõnadest *otse, sirge* ja *õige* (2000) jõuab järeldusele, et mõiste OTSE annab metafoorilisi ülekandeid suhtluse ja iseloomu valdkondadele (nt *otsekoheselt, otsekohene*), millega liitub ka tõele vastavus (*õige mõte*) ja kord (*asju joonde ajama*), teiselt poolt on see mõiste aluseks mitmetele ajaväljenditele. Ann Veismanni magistritöö „Aega väljendavad ruumimetafoorid” (2000, vt ka Veismann 2001) leiab, et eesti keeles on kasutusel kaks põhilist ruumivaldkonna ülekannet ajavaldkonnale: liikuva vaatleja metafoor (*edaspidi, seljataga*) ja liikuva aja metafoor (*aeg läheb, möödub; viie minuti eest*). Värvinimedega ülekantud tähendusi uurib käsilolevas magistritöös Larissa Degel.

Üksikuid uurimusi on viimase kümne aasta jooksul tehtud ka formaalsema semantika poolelt, näiteks Leho Paldre (1997) on käsitlenud kvantorite formaalset kirjeldust. Paldre magistritöö „Eitustundlikud üksused eesti keeles”

(1998) kuulub formaalse lausesemantika ja süntaksi piirimaile, selles on uuritud nii selliseid sõnu kui ka laiemaid konstruktsioone, mis esinevad kas ainult või tüüpiliselt eitavas lauses. Formaalne semantika on eesti lingvistikas siiski väga nõrgalt esindatud ja praegu ei olegi vist Eestis ühtegi sellega järjekindlat tegelejat.

Ka arvutilingvistikas on sõnasemantikal oluline roll, sellega tegeleb pidevalt näiteks TÜ arvutilingvistika töörühm EuroWordNeti koostamisel (H. Öim, H. Orav, K. Vider, N. Kahusk), aga see jääb siinsesest ülevaatest välja.

Kuna paljud süntaktilised konstruktsioonid on tihedalt seotud neis esinevate sõnade semantikaga, on ka algupäraselt süntaksi valdkonda liigituvates uurimustes tegelikult käsitletud ka semantikat. Modaalverbe on juba varem käsitletud nt Öim (1965) ja Uuspõld (1989). Tänapäeval väga populaarses grammatikaliseerumisteoorias ja konstruktsioonigrammatikas on semantika praktiliselt süntaksist eristamatu. Nii on mitmesugustes grammatikaliseerumist puudutavates uurimustes samuti käsitletud sõnasemantika probleeme. Näiteks Helle Metslangi käsitus futuurumi väljendamisest sisaldab verbi *saama* analüüsi (Metslang 1994), samuti on ta tegelenud verbiga *laskma* (Metslang 2000). Modaalasusega seoses on uuritud verbi *pidama* tähendusi (Erelt 2001), kausaalsusega seoses aga verbe *ajama*, *panema* ja *laskma* (Kasik 2001). See on tänapäeval kahtlemata väga viljakas suund, mida tuleb jätkata.

Eraldi suunana võib mainida osaliselt praktilistel eesmärkidel tehtavat kontrastiivsemantilist uurimistööd, mida on eelkõige tehtud eesti ja soome ning eesti ja vene keele võrdluse kaudu. Samas on nendel töödel oluline tähendus ka eesti keele semantika seisukohalt. Suurem hulk uurimusi on jäänud käsikirjadesse (bakalaureusetööd eesti keele võõrkeelena õppetoolis, nt Rodinova 2000 liikumisverbidest eesti ja vene keeles, Danilova 2001 ja Vlassova 2002 muutumisverbidest eesti ja vene keeles), kuid on ka ilmunud üksikartikleid. R. Pajusalu on võrrelnud muutumisverbide *saama*, *jääma*, *minema* semantilist välja eesti ja soome keeles, mille kaudu on selgunud ka muutumise tähendusvälja olulisemad omadused (eesti keeles eristatakse ühelt poolt passiivset ja aktiivset ning teiselt poolt eluta ja elus subjekti muutumist; Pajusalu 1994). I. Trigel on võrrelnud verbide *saama* ja *võima* (*voida*) tähendusi eesti ja soome keeles. Olulised erinevused on nende vahel praktiliselt kõiki-des tähendusrühmades, näiteks on soome verbil *saada* lubatuse ja kohustuslikkuse tähendus, mis eesti verbil *saama* kas puudub täiesti või on vähemalt ebatüüpiline (Trigel 2001a). Inglise ja eesti keele semantilise struktuuri võrdlemisega eesti adverbi *maha* tähenduse kaudu on tegelenud Kaja Kährrik (2001). Selles valdkonnas oleks väga vaja süstematiseerimist, nii et eesti keele õpikute autoritel ja keeleõpetajatel oleks kasutada eesti keele veaohtrike semantiliste piirkondade tervikkäsitlusi.

Kokkuvõte

Praegune seis kognitiivse suunitlusega leksikaalses semantikas on Eesti väik-sust arvestades suhteliselt hea. Sellesuunaliste uurimustega tegeldakse nii Tartu ülikoolis (H. Õim, R. Pajusalu, doktorandid I. Tragel, A. Veismann jm) kui EKIs (U. Sutrop, E. Vainik jt). Pealegi on sõnasemantika tihedalt seotud leksikoloogiaga (sh leksikograafiaga), nende vahele ei saagi õieti piiri tõm-mata. Probleemaatiline on formaalse (eelkõige lause)semantika peaaegu täie-lik puudumine Eesti lingvistikas. Kui tahta, et Eestis oleks esindatud kõik maailma lingvistika tähtsamad suunad, siis on see suur puudus. Pealegi võiks formaalsemantiikast olla kasu arvutilingvistikas. Loodetavasti tegeleb selle-ga Lumme Erilt (vt Erilt 2002), kuid üksi ei ole nii suurt valdkonda võimalik katta. Ülikooliõpetuses on semantika roll liiga väike, siiani on see olnud eesti keele valikaine, uue õppekava järgi mitte sedagi, jäädes kogunisti üld-keeleteaduse magistriõpingutesse. Formaalset semantikat ei õpetata TUs praeg-auseni üldse.

1.2. Keelekasutuse kognitiivne aspekt

Kognitiivne lingvistika on maailma keeleteaduses väga noor suund. Tema teoreetilised alustööd ilmusid 1980. aastatel. Esimene rahvusvaheline kog-nitiivse lingvistika konverents korraldati 1989. Kognitiivsus keeleteaduses lähtekohana ei ole võrreldav traditsioonilise keeleteadusliku jaotusega nt morfoloogiaks, süntaksiks jne. Kognitiivses keeleteaduses lähtutakse keele-kasutusest ja rõhutatakse, et tähendus tekibki alles kasutuses. Kognitiivse paradigma siseselt on eri suundadel siiski oma uurimisobjekti eelistused. Nt konstruktsioonigrammatikas analüüsitakse lihtlause või fraasi konstruktsiooni kognitiivset põhjendatust. 1990. aastate uus suund on mentaalsete ruumide teooria ehk sulandumisteooria (*blending*), milles tegeldakse kahe või enama eri valdkonnast pärit mõistete seostamise tulemusena tekkinud keelekasutu-sega. Kognitiivse lingvistika olulisemaid suundi tutvustatakse eesti keeles Ilona Trageli ülevaateartiklis (Tragel 2002).

Valdkonna sisu ja probleemid tänapäeval. Mida on uuritud ja mis tase-mel. Mida parajasti uuritakse

Eestis tutvustas kognitiivset keeleteadust 1990. aastate algul Haldur Õim (1990), kes pidas ka esimese kognitiivset semantikat käsitleva loengusarja Tartu ülikoolis 1994. aasta kevadsemestril. Alates 1999. aasta septembrist koguneb Tartu ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli juures kognitiivse lingvis-tika seminar, mida korraldab Ilona Tragel ja kus osalevad Haldur Õim, Arvo Krikmann, Ann Veismann, Renate Pajusalu, Liina Lindström, Kaja Kährrik, Kadri Muischnek jt. 2001. aastal on antud välja põhiliselt seminarlaste töö-dest koosnev kogumik „Papers in Estonian Cognitive Linguistics” (Tragel toim. 2001), mis on seni kõige põhjalikum sissevaade eesti kognitiivse ling-

vistika töödessa. Kognitiivse keeleteaduse olulised suunad, mis ka eesti lingvistikas on levinud, on järgmised:

- Ronald W. Langackeri kognitiivne grammatika, mille väljatöötamise põhimõteteks lähtekohtadeks oli, et keelt ei ole võimalik kirjeldada keelekasutaja kognitiivsetele struktuuridele viitamata ning et grammatilised struktuurid ei ole autonoomne formaalne süsteem või pindstruktuuri avaldumisevorm, vaid on loomult sümbolid, mis kajastavad mõistelist sisu. Kognitiivse grammatika kohta üldiselt on kirjutanud nt Ene Vainik (1992). Eesti keele kognitiivgrammatikat on uurinud nt Ene Vainik (1993, 1995) ja Ilona Tragel (2001a).
- George Lakoffi metafoorteooria järgi on keeles metafoorne kõik, mis ei ole seotud konkreetse füüsilise kogemusega. Kui räägime ruumist - paiknemisest, liikumisest, asenditest - on see otsese keelekasutuse näide. Niipea aga, kui samad väljendusvahendid on kasutusel näiteks ajamõistete edasiandmiseks, on tegemist metafoorse ülekandega. Selle projektsiooni näitestiku on ka eesti keele osas analüüsitud (vt Veismann 2000, 2001, osalt ka Metslang 1994). Eestis on kognitiivse metafoorteooria rakendusi avaldanud nt H. Õim (1999, 2000, 2001) ja A. Krikmann (2001, 2002a). Üldise arutluse metafoori ja metonüümia suhetest ning paljust muust leiab Arvo Krikmannilt (2002b).
- Grammatikaliseerumisteooria kognitiivse suuna keskne esindaja maailmas on Bernd Heine. Grammatika tekkimise protsesside seletamiseks peetakse selles traditsioonis vajalikuks arvestada järgmiste asjaoludega: keele struktuuri olemuse allikas on inimese suhtlus teda ümbritseva keskkonnaga; keelelised kategooriad lähtuvad meie kogemustest ja teadmistest asjade, sündmuste, protsesside jne kohta; peamisi suhtlusstrateegiaid on ühe asja kujutamine teise asja mõistete kaudu. Selline lähenemine võimaldab seletada, miks grammatika on selline, nagu ta on, ja miks grammatika olemas on. 1999.-2000. a toimus Tartu ülikooli kaaskorraldusel (prof Karl Pajusalu eestvedamisel) Tartus NorFA suvekool morfoloogiast, kus esines ka Heine. Osalt selle koostöö tulemusena on sündinud nt eesti keele *või/vä*-küsimumste käsitlus (Lindström 2001). Grammatikalisatsiooninähtusi on analüüsitud ka seoses tuumverbide probleemistikuga (Tragel 2001b).

Kokkuvõte

Kognitiivne keeleteadus on praegu maailmas väga oluline ja kiiresti arenev paradigma. Eestis on kognitiivse keeleteadusega tegeldud üle kümne aasta, kuid intensiivselt vaid viimastel aastatel. Vaja oleks kognitiivset lingvistikat üldiselt tutvustavat loengusarja. Kuna selle paradigma esindajad on oma teooriate eesmärgiks seadnud keelenähtuste seletamise, siis on oluline, et neid teooriaid rohkem ka eesti keele uurimisel kasutataks. Peaaegu üldse pole meil arenenud kognitiivses lingvistikas nii oluline eri alade uurijate integratsioon. Mujal on tavaline, et paljud selle alaga tegelejad on nt psühholoogid, filosoofid.

2. Diskursusanalüüs

Diskursusanalüüsi all mõeldakse traditsiooniliselt kirjalike tekstide ehituse ja ühiskonnas funktsioneerimise uurimist. Diskursusanalüüs pole üks meetod, vaid meetodite kogum, mis tegelevad tekstide ja suhtluse eri aspektidega ja lähtuvad erinevatest teooriatest. Eesti uurijate jaoks olulised suunad on tekstigrammatika, mis tegeleb teksti ehitamise keeleliste probleemidega (sidusus jms), teksti mõistmise ja loomise teooriad ning kriitiline diskursusanalüüs (ka kriitiline tekstianalüüs, kriitiline keeleanalüüs), mis tegeleb keeles väljenduva võimu analüüsi ja kriitikaga.

2.1. Tekstigrammatika

Tekstigrammatika on suund, mis uurib tekstides väljenduvaid grammatilisi suhteid. See suund sai alguse 1960. aastatel lausegrammatika laiendusena. Tema olulised autorid on M. A. K. Halliday, R. E. Longacre jt. Eri autorid on loonud erinevaid tekstisiseste viitesuhete tüpoloogiaid ja uurinud seda, kuidas neid suhteid eri keeltes väljendatakse. Ka on oluline olnud selle suuna tüpoloogiline aspekt ehk eri keelte viitesuhtevahendite ja -normide võrdlemine.

Eesti keele tekstigrammatiline uuritus on minimaalne. Esimesena tutvustas seda eesti keeles Jüri Valge (1976). 1980. aastate keskel tehti selles suunas mõned artiklitasemel uurimused. Tiit Hennoste kirjutas ülevaateartikli tekstigrammatikast (Hennoste 1986a), uuris lähemalt sidusust ja üldsõnade sidususe erijooni (Hennoste 1986b). Lisaks võib märkida Ülle Viksi artiklit lausesisesest (1972) ja Tiiu Vseviovi diplomitööd lausetevahelisest pronominalisatsioonist (1983). Hiljem ei ole tekstigrammatikaga eesti keele põhjal peaaegu tegeldud. Vaid õpilaskirjandite tekstuaalseid tunnuseid (sidusust, infostruktuuri, makrostruktuuri) on viimastel aastatel uurinud Kersti Lepajõe (2002a, 2002b).

Osaliselt arvatakse tekstigrammatika alla ka keele infostruktuuri probleemid (teema-reema, uus ja vana info), millega on tegeldud eeskätt sõnajärje uurimise tausta tarvis. Esimesena käsitles eesti keele infostruktuuri probleeme Helle Niinemägi (Metslang), kes avaldas sel teemal mõned artiklid (nt Niinemägi 1976). Hiljem käsitles neid probleeme sõnajärjeuurija Kaja Tael (1988). Viimasel ajal on tekstide infostruktuuri seoses sõnajärjega käsitlenud Liina Lindström (1999, 2000).

Samuti on lausetevaheliste seostega seotud eesti süntaksi mõned muud omadused (nt objektkäänete kasutus, vt Rajandi, Metslang 1979).

Seega võime öelda, et tekstigrammatilised nähtused (viitesuhted, leksikaalne sidusus, lausetevahelised semantilised suhted ja nende väljendamine jne) on eesti keeles uuritud ainult minimaalselt. Peale selle oleks väga oluline uurida tekstigrammatikat nt tüpoloogiliste keeäuuringute raames.

2.2. Teksti mõistmise ja loomise analüüs

Oluline suund, millega eesti lingvistika on tegelnud, on teksti mõistmise ja loomise analüüs.

See suund sai maailma tekstilingvistikas alguse 1970. aastatel ja seostus tollal suuresti uute suundadega semantikas ja pragmaatikas, mis tegelesid sellega, kuidas on teadmised organiseeritud inimese mälus. Teiseks uuris see suund, millised protsessid toimuvad inimese ajus, kui ta teksti loob või interpreteerib. Selles olid olulised eeskätt T. A. van Dijki ja tema kaastöötajate tööd. Siin on tegemist teoreetilise suunaga, mille seotus konkreetsete keelte probleemidega on vähene.

Nende suundadega seostuvad eesti lingvistikas eeskätt mitmed Haldur Õimu üldteoreetilised ja tutvustavad tööd 1980. aastate algusest, milles ta tegeleb eelkõige teadmiste organiseerimisega inimese mälus ja arendab freimiteooriat (Õim 1977b, 1980, 1981b, 1981c, Saluveer, Õim 1985). Veidi tegeles selle suunaga ka Tiit Hennoste, kes koostas omapoolse tekstiloomise mudeli ning analüüsis teksti mõistmise probleeme ilukirjandustekstide näitel (Hennoste 1987, 1988).

Hiljem jagunes see suund laiali. Ühelt poolt seostuvad sellega kognitiivse semantika uuringud, teisalt aga mitmesugused dialoogilise suhtluse uuringud, mis omakorda jagunevad mitmesse suunda (vestlusanalüüs, dialoogi arvutimudelid, interaktiivne sotsiolingvistika jne).

Dialoogi ehk suhtluse uurimine jaguneb viimase aja eesti keeleteaduses kaheks suuremaks suunaks. Ühe poole moodustab empiiriline vestlusanalüüs, täpsemalt selle allsuund, mis uurib suhtlust. Eesti keeleteaduses (nagu ka Euroopas üldisemalt) on see läbi põimunud vestlusanalüütilise keeleteadusega (vt selle kohta 5.2).

Teise poole moodustavad uuringud, mis tegelevad dialoogi mudelite ja neis kasutatavate suhtlusstrateegiatega teoreetilise väljatöötamisega. Eeskätt on see suund eesti keeleteaduses olnud seotud arvutilingvistikaga, kus teda on alates 1980. aastate keskpaigast arendanud ühistöös praegune Tartu ülikooli arvutilingvistika professor Mare Koit ja Haldur Õim. Nad käsitlevad inimese käitumisest lähtuvate suhtlusstrateegiatega modelleerimist arvutil ning nende rakendamist inimese suhtlemisel arvutiga. Seda suunda kajastavad artiklid on esitatud eeskätt ettekannetena rahvusvahelistel konverentsidel ja ilmunud konverentsikogumikes (nt Õim 1987, Koit, Õim 1990, 1993a, 1993b, 2000a, 2000b, eesti keeles Õim, Koit 1994). Veidi tegeles dialoogi reguleerimise teemaga ka Renate Pajusalu (1990, 1996).

Viimasel paaril aastal on kahe suuna vahel toimunud koostöö M. Koidu uurimisprojekti „Eestikeelse dialoogi modelleerimine arvutil” raames (ETFi grant 4555; keeleteaduse poolelt osalevad T. Hennoste, A. Rääbis ja K. Strandson), kus püütakse luua inimese ja arvuti suhtlust võimaldavat dialoogisüsteemi. Selliste süsteemide loomine algab üldjuhul reaalsete dialoogide analüüsist ning esmase tööna püütakse leida dialoogis kasutatavaid suhtlus-

akte ja süstematiseerida nende erinevaid realiseerumisviise. Selles projektis on dialoogiaktide analüüsi aluseks võetud vestlusanalüütiline lähenemine. Projekti töö on algusjärgus: tegeldakse dialoogiaktide analüüsiga. Materjaliks on vastavalt projekti eesmärgile infotelefoni dialoogid (vt esmast ülevaadet Hennoste jt 2002a).

2.3. Lingvistiline tekstianalüüs

Teine oluline tekstilingvistika suund Eestis on viimastel aastatel olnud Reet Kasiku veetav lingvistiline tekstianalüüs Tartu ülikooli eesti keele õppetoolis.

Kriitiline tekstianalüüs on suunana noor. Esimesed katsed vaadelda keelekasutuse ja sotsiaalse võimu, eriti ideoloogia vahelist seost tehti 1970. aastate lõpul. Kriitilise tekstianalüüsi teoreetiliseks raamistikuks on seisukoht, et keel mitte ainult ei peegelda tegelikkust, vaid ka loob seda. Keelekasutus sõltub kontekstist ja samas mõjutab konteksti. Suuna meetodiliseks aluseks on funktsionaalne grammatika ja arusaam tekstist kui keeleliste valikute kogumist (M. A. K. Halliday). Suuna olulisimaiks autoreiks võib pidada N. Faircloughi ja T. A. van Dijk. Kriitiline diskursusanalüüs on tänaseks kujunenud juhtivaks meetodiks keelekasutuse ning kultuuriliste ja sotsiaalsete muutuste vaheliste seoste analüüsimisel.

Kriitiline diskursusanalüüs tunneb huvi keelekasutuse ja ühiskonna dialektilise suhte vastu. Keelekasutus konstrueerib selle lähenemise järgi kolme sotsiaalse elu välja: ta toodab ja kujundab (1) teadmisi, uskumusi ja väärtusi, (2) rühmadevahelisi suhteid ja rolle ning (3) sotsiaalseid identiteete.

Eesti keeleteaduses jäi kriitiline tekstianalüüs pikka aega tutvustuse tasemele (nt Volt 1997, T. Hennoste loengusari diskursuse analüüsist 1998 TÜs). Teksti ja võimu suhetega seostusid küll mitmed otseselt seda suunda mitte esindavad artiklid (nt Mati Hindi mõned kakskeelsuse artiklid 1990. aastate alguses). Suuna eeltöökse võib pidada ka mitmeid ajakirjanduskeele analüüse, kus õigekeelsusnähtuste kõrval puudutati ka sisulisi valikuid (eeskätt R. Kasiku tööd, nt Kasik 1983, 1984, 1994).

Süstemaatiline eesti keele ja ühiskonna materjalil põhinev kriitiline tekstiuurimine algas alles 1990. aastate lõpus R. Kasiku juhtimisel. 1999. aastast on R. Kasik pidanud TÜs tekstianalüüsi loengukursust ja praktilist eriseminari tekstianalüüsi meetoditest. 2001. aastast töötab tekstianalüüsi töörühm R. Kasiku juhendusel (Inga Kukk, Kersti Lepajõe, Karen Kuldnokk, Ene Vadi, Kathy Pauk). 2001. ja 2002. aasta detsembris on peetud tekstipäeva nime all aasta ülevaatekonverents koos TPÜ tekstiuurijatega. Aprillis 2002 ilmus ajakirja Keel ja Kirjandus teemanumber, detsembris 2002 artiklikogumik „Tekstid ja taustad” (Kasik toim. 2002). Eesti Teadusfond toetab aastatel 2001-2004 osaliselt uurimisprojekti „Lingvistiline tekstianalüüs” (ETFi grant 4888).

Praegu on uurimisega hõlmatud mitme valdkonna institutsionaalsed tekstid, nagu meedia-, haldus-, õigus-, reklaamtekstid. Peale selle analüüsitakse

tekstianalüüsi vahenditega võrgusuhtlust Internetis ja koolitekste (riigikirjandid). Sotsiaalsete ja kultuuriliste protsesside aspektist uuritakse tekste kontekstides, seoses keelevälise maailmaga - kuidas tekstid maailma representeerivad, kuidas nad kujundavad sotsiaalseid identiteete ja suhteid. Keelesüsteemi aspektist analüüsitakse konkreetsete tekstide keelt eri vaatenurkadest, pöörates tähelepanu nii süntaksi, semantika kui ka pragmaatika küsimustele. Teoreetilisest ja meetoodilisest aspektist otsitakse keelekasutust uurides vastust küsimusele, mis on tekst ja kuidas ta loob tähendusi.

R. Kasik on kirjutanud tekstiuurimist ja tekstianalüüsi tutvustavaid üldistavaid artikleid (Kasik 2002b, 2002c), uurinud reklaamikeelt (Kasik 1996, 2000) ja ajakirjanduskeelt. Viimases on uurimise all uudiste intertekstuaalsus (kelle vaatepunkti uudised esindavad, uudistes representeeritavad ja fookustatavad osalised ja protsessid, uudiste modaalsus, uudiste tekstuaalsus; nt Kasik 2002a). Teiseks teemaks on juhtkirjade ja arvamuskirjutiste modaalsus (K. Pauk, R. Kasik). Kasik on vaadelnud ka tekstianalüüsi rakendusliku aspekti ja toonud esile seoseid keelehoolde ning tekstianalüüsi eesmärkide ja tõlgenduste vahel (Kasik 2002d).

I. Kukk on tegelnud poliitilise teksti analüüsiga üldiselt ja Eesti rahvuspoliitika osaliste esitamisega meedias konkreetsemalt (Kukk 1999, 2001a, 2001b). Teiseks on ta uurinud ametkondlikke tekste, keskendudes tekstide intertekstuaalsusele (viidete, tsitaatide, refereerimise, kohandamise jne vormis) ja konventsionaalsusele (sisulised ja vormilised klišeed). Eesmärgiks on selgitada, millised konventsioonid ja mis põhjustel on ametkondlikus keelekasutuses eelistatavad ja millised on tekstide arusaadavust mõjutavad tegurid (Kukk 2002).

K. Lepajõe on analüüsinud koolitekste (infostruktuur, tekstisidusus, makropropositsioonid, argumenteeriva tekstitüübi struktuur; Lepajõe 1997, 2002a, 2002b). E. Vadi on uurinud reklaamtekste ja K. Kuldnokk Interneti-tekste. Mõlema puhul on uurimise all interpersonaalsed suhted, osalejate rollid ja identiteetid ning nende kujundamise keelelised vahendid (Vadi 2002, Kuldnokk 2002a, 2002b, 2002c).

Tekstiuurimisega tegeldakse ka Tallinna Pedagoogikaülikoolis. Krista Kerge on kirjutanud rakenduslingvistikast ja funktsionalismist (Kerge 2002a), seaduskeelest ja õigustekstidest (Kerge 1996, 1999), võrrelnud kirjakeele valdkondade süntaktilist keerukust ja uurinud selle seost valdkonna keelekasutuseesmärkidega (Kerge 2002b). Sigrid Salla on kaitsnud magistritöö võrgusuhtluse (jututubade) keelekasutuse iseloomulikest tunnustest (Salla 2001) ja kirjutanud sellest ka artikli (Salla 2002). Katrin Aava on kirjutanud meediatekstide kriitilisest analüüsist kooli emakeeleõpetuses (Aava 2002), Kristjan Rääk poliitiliste programmide keelekasutusest (Rääk 2002), Heidi Meier võrrelnud žanrite tekstilisi tunnuseid (essee ja novell, Meier 2002). Tekstianalüüsist on TÜs ja TPÜs viimastel aastatel valminud ka mitmed käsikirjalised magistri- ja bakalaureusetööd (nt Kukk 1997, Nuume 1998, Laur 2000, Mets 2001, Pauk 2001, Vadi 2001).

3. Keelekasutuse sotsiaalne aspekt

Sotsiolingvistika on keerukas kogum erinevaid meetodeid ja suundi, mille eesmärgiks on uurida korrelatsioone inimese ühiskonnaga seotud tunnuste (klass, vanus, sugu jms) ja tema keelekasutuse vahel. Keskseks meetodiks on selles valdkonnas kvantitatiivne sotsiolingvistika, mis sai alguse William Labovi töödega 1960. aastate keskpaigas. Labov näitas, et kui inimene kuulub teatud sotsiaalsesse klassi, siis ta kasutab sama keelendi variante (nt *hobune/obune*) suhteliselt stabiilse sagedusega. Labov leidis ka, et põlvkondade keelelised erinevused võivad olla tegelikult käimasoleva keelemuutuse eri staadiumid, teisisõnu, diakrooniline muutus peegeldub sünkroonias sotsiolektidena. Uurimisel kasutas Labov allkeelte statistilist võrdlust. See suund nõukogude ajal eesti lingvistikasse ei jõudnud (sotsiolingvistilist lähenemist keelele oli olemas ka Nõukogude Eestis, kuid tegu ei olnud niivõrd teaduse kui poliitikaga).

3.1. Kvantitatiivne sotsiolingvistika

Kvantitatiivse sotsiolingvistika importijaks sai praegune TÜ murrete ja keeleajaloo professor Karl Pajusalu. Tema juhtimisel on tehtud mitmeid uurimistöid (eriti morfonoloogiliste variaablite kohta, nt keskvõrdest K. Pajusalu 1995). Teine kvantitatiivsete meetodite kasutaja oli Leelo Keevallik, kes on uurinud magistritöö tasemel *-nud/-nd* varieerumist ja toonud välja sellega seotud sotsiaalseid ja keelelisi mõjureid (Keevallik 1994, 1996), ka on ta uurinud *sina/teie* kasutamist klassikalise sotsiolingvistilise mudeli järgi (Keevallik 1998, 1999b). Veel on uuritud bakalaureusetöö tasemel *h* häälduse varieerumist ja sellega seotud tegureid (Cui 1999).

Neis uurimustes on tulnud välja, et olulisim mõjur eesti keele varieerumisel on situatsioon: ametlikud situatsioonid on peaaegu ainult normikeelsed, argised situatsioonid on normikeelest kaugemal. Teine oluline tegur on sugu. Naised on eesti uurimustes (sama on näidanud ka muud Euroopa sotsiolingvistilised uuringud) enam normikeele järgijad kui mehed. Lisaks on eesti uurimustes eraldi välja toodud haridus, millel on samuti tüüpilised seosed varieerumisega: kõrgemalt haritud kihid eelistavad enam normingulisi vorme.

Seega võime öelda, et eesti keele sotsiolektide uuritus on minimaalne. Lisaks pole ükski neist uurimustest orienteeritud sotsiaalsete kihtide ja keelekasutuse seoste väljatoomisele. Pole nt vaadatud erinevusi tööliklassi ja keskklassi keelekasutuse vahel, vaid need uurimused on eeskätt olnud talurahva ja haritlaste keele kohta. Selleks pole olnud kasutada eri klasside ja kihtide keelenäiteid. Põhiosa eesti keelenäidetest ongi talurahva ja haritlaste keel. Viimasel ajal ei ole kvantitatiivset sotsiolingvistikat eesti ühiskeele uurimisel edasi arendatud. Nii on praktiliselt eesti keele ja ühiskonna kohta puudu suured sotsiolingvistilised uurimused, mis annaksid piisavalt süstemaatilise pildi keele ja ühiskonna suhetest.

Omaette kvantitatiivse sotsiolingvistika haru moodustavad K. Pajusalu poolt ja tema juhtimisel tehtud uuringud murrete nivelleerumisest ja selle seostest keelekasutajate sotsiaalsete parameetritega (vt ka „Eesti keele murrete uurimine”).

3.2. Allkeeled teoreetiliselt

Omaette teema eesti sotsiolingvistikas on viimastel aastatel olnud teoreetiline allkeelte mudelite koostamine. Eesti keelt on pikka aega uuritud tegemata vahet eri allkeelte vahel. Keelena vaadeldakse sealjuures kirjakeelt, mille all mõistetakse kohamurretele vastanduvat kogu keelekollektiivile ühist keelt, mis tüüpiliselt esineb kirjalikus vormis, avalikes tekstides ja järgib keelenorminguid. Eri allkeelte kohta on tavaliselt vaid mainitud, et nad on olemas. Selliselt on suur osa eesti keele allkeelte uuringuid tegelnud kirjakeele ja tema ajaloo (vt „Vana kirjakeele uurimine”). Varase katsena pakkuda sinna kõrvale ka teistsugust lähenemist võib vaadelda Huno Rätsepa lühikest artiklit (Rätsep 1976). Süstemaatilisemat allkeelte pilti pakub esimest korda Karl ülevaateartikkel eesti keele regionaalsetest ja sotsiaalsetest variantidest (K. Pajusalu 1992). Eesti keele allkeelte tüpoloogia on saanud uuenevad pildi alles viimastel aastatel.

Oluliseks tõukejõuks selle teema puhul oli 1999. a toimunud allkeelte konverents Tartu ülikoolis, mille põhjal ilmus ka artiklikogumik (Hennoste toim. 2000). Selles on esitatud Tiit Hennoste ja Krista Kerge teoreetilised lähenemised allkeelte (Hennoste 2000b, Kerge 2000). Hennoste annab kriitilise ülevaate kesketest allkeelte liigenduse alustest tänapäeva sotsiolingvistikas ja eesti keele allkeelte senistest käsitustest ning esitab seejärel omapoolsed allkeelte määramise teoreetilised alused ja neile toetuva eesti allkeelte süsteemi. Kerge vaatleb samuti kriitiliselt eesti allkeelte esitamise keskseid mõisteid ning esitab omapoolse eesti allkeelte süsteemi, mis toetub eeskätt funktsionaalsele lingvistikale ning erineb tugevalt ja põhimõtteliselt Hennoste skeemist.

Teiseks on proovitud ehitada eesti keele ajaloo sotsiolingvistilise kirjelduse mudeleid ehk luua eesti keele sotsioajaloo aluseid. Mingil määral oli see suund olemas ka varem, nt kirjakeele arenguperioodide väljatoomisena (eeskätt Arnold Kask). Samuti puudutas seda teemat eeskätt kohamurretest lähtuvalt Karl Pajusalu oma keele varieerumise artiklis (K. Pajusalu 1992).

Uue lähenemise tõi sellesse T. Hennoste, kes esitas sotsioperioodi mõiste ja koostas eesti keele sotsioperioodide mudeli (Hennoste 1997a). Sotsioperioodi lähtekohaks on fakt, et eri aegadel on ühiskonnas kasutusel eri allkeelte komplektid, mida kannavad erinevad rahvad ja sotsiaalsed kihid, millel on erinevad sotsiaalsed funktsioonid ja erinev sotsiaalne hierarhia. Ühe sellise komplekti valitsemisaega nimetataksegi sotsioperioodiks. Eesti ala keelelise sotsioajaloo võib jaotada üheksasse perioodi (kuni 13. sajandini, 13.-16. sajand, 16/17. sajandist kuni 18. sajandi alguseni, 18. sajandi algusest kuni 1860. aastateni, 1860.-70. aastad, 1880. aastatest kuni 1914/20,

1914/20 - 1940/44, 1940/44 - 1980. aastate lõpuni, 1980. aastate lõpust alates).

Eesti keele sotsioajaloo üldiseloomustus on esitatud ajakirja *International Journal of the Sociology of Language* eesti keele erinumbri sissejuhatuses (Hennoste jt 1999). Kase ja Hennoste lähenemiste võrdlust ja nende seostamist võrdlev-ajaloolise periodiseeringuga pakub K. Pajusalu 2000.

Teiselt poolt on tegeldud eesti keele ja tema allkeelte tulevaste muutuste ennustamisega seoses uue sotsiolingvistilise situatsiooniga, kuhu eesti keel alates 1990. aastatest on sattunud. Sellega tegeleb eelnimetatud Hennoste mudel (vt Hennoste 1999) ja omaette lähenemist pakkuv Martin Ehala eesti keele tulevikusuundumuste ennustus, mis vaatleb eesti keelt korporatiivsete vs. avatud keelte mudelis (Ehala 1998). Just tulevikuaengute teemal on toimunud teravad vaidlused, mille keskmes on eeskätt kirjakeele positsioon eesti keele allkeelte seas (vt diskussiooni *Keel ja Kirjandus* 1998-2000, eriti Henn Saari, Rein Kulli jt artiklid).

Sotsiolingvistiliste eesti keele uurimuste vahekokkuvõtteks võib pidada ajakirja *International Journal of Sociology of Language* erinumbrit (Hennoste toim. 1999), mis sisaldab kokkuvõtva sissejuhatusena eesti keele sotsiolingvistilisest arengust ja uurimisest ning artiklid Raimo Raagilt, Ilse Lehistelt, Anna Verschikult, Karl Pajusalult jt, Jüri Viikbergilt, Triin Vihalemmalt ja Leelo Keevallikult.

4. Keelesuhete probleemid

Kakskeelsuse ja keelekontaktide uurimine kuulub samuti põhiosas sotsiolingvistika tiiva alla ja sai maailmas alguse 1950.-60. aastatel. Esma- ja põhitähelepanu on olnud suunatud rahvuskaaslastele ning -keelele välismaal (nt norra keel USAs). See valdkond jaguneb mitmeks allsuunaks, mille mõistetik ja omavahelised suhted on küllaltki hämarad.

Kakskeelsus on uduselt defineeritud mõiste. Kitsalt mõistetakse selle all kahe keele valdamist ja kasutamist praktiliselt võrdsel oskustasemel, laialt aga igasugust kahe või enama keele oskamist sellisel tasemel, et suudetakse vastavakeelsetes keelekasutajale vajalikes suhtlussituatsioonides toime tulla. Kakskeelsuse allteemadena tuleks vaadelda nt koodivahetuse küsimusi, mille puhul inimesed vahetavad keelt või allkeelt vastavalt suhtlussituatsioonile, kaasvestlejale, teemale, soovile rõhutada oma suhtumist jne. Koodivahetust on uuritud palju, kuid uurijatel puudub üksmeel ja isegi ühine terminoloogia. Terves valdkonnas valitseb lähenemiste, mudelite ja vaatenurkade rohkus. Võib rääkida pragmaatilisest, grammatilisest, psühholingvistilisest, sotsiolingvistilisest, sotsioloogilisest jm lähenemisviisidest.

Keelekontaktide probleemistik on traditsiooniliselt olnud ajaloolise lingvistika pärusmaa, mis on uurinud keelte muutumist kontaktide mõjul teiste keel-

tega (eesti keele kohta vt Ariste 1981). Viimastel aastakümnetel tegeleb sellega aktiivselt ka sotsiolingvistika. Sealjuures on üheks teemaks laenamine, eelkõige selle kultuuriline aspekt, kuna laenamise protsess on alati ühtlasi ka õppimine ja akulturatsioon. Eesti keele puhul on sõnade laenamisega tegeldud eeskätt keelekorralduse raames (vt ülevahtlikult Erelt 2002) ja seda me siin ei käsitle. Osa keelekontaktide uurimisest tegeleb keele säilimise, keelevahetuse ja keelesurma probleemidega. Nende all mõeldakse oma keele kasutamise jätkamist võistluses regionaalselt ja sotsiaalselt võimsama keelega või oma keele kui keskse vahendi vahetamist selleks, et suhelda ja sotsialiseeruda ühiskonnaga. Kolmas suund on keelekontaktidest johtuv keele muutumine (*contact-induced language change*).

Eesti keele uurimises on keelekontaktide ja kakskeelsuse uurimine olnud väga väike suund, milles on tegeldud eeskätt kahe teemaga: väliseestlaste keeleprobleemid ja mitte-eestlaste keeleprobleemid Eesti ühiskonnas. Lisaks tuleb siin eraldi välja tuua väliseesti allkeelte uurimine, kuna suur osa sellest ei ole meetodilt sotsiolingvistika, vaid pigem klassikaline deskriptiivne keeleuurimine või dialektoloogia.

4.1. Kakskeelsus ja keelekontaktid

Eesti keeleruumis esinevat kakskeelsust ja koodivahetust on uuritud minimaalselt (vt ülevaadet Verschik 2002a).

Kakskeelsuse uurimine toimus Eestis ka nõukogude ajal, kuid oli sellal valdavalt poliitiline tegevus, mille kaugemaks eesmärgiks oli vene keelele ülemineku paremuse tõestamine. Seda uurimist on raske teaduslikuks pidada, v.a tööd, mis tegelesid eri keelte valdamise statistikaga.

Uus periood kakskeelsusega tegelemises algas 1980. aastate lõpus, perestroika ajal, kui ilmusid eri autorite artiklid eeskätt sundusliku vene-eesti kakskeelsuse vastu. Kesksel rolli mängis neis debattides Mati Hint, kelle selge poliitilise kallakuga artiklid said tohutu populaarsuse ja mõju osaliseks (vt nt Hint 1987, koondatuna Hint 2002). Aga sellesse aega jäävad ka mõned muud uurimused, nt Siberi eestlaste (Viikberg 1989a) ja Narva eestlaste koodivahetusest (Verschik 1991).

Viimasel aastakümnel on kakskeelsuse ja keelekontaktide uurimine olnud mitmesse pisikesse harru suundunud tegevus, kus tegutsevad üksikud uurijad.

Oluline on olnud Jüri Viikbergi uurimuste sari, milles ta on tegelnud keelevahetuse ja keelepoliitika küsimustega Siberi eestlaste näitel. See sai alguse juba 1980. aastatel ning selleteemalisi artikleid on Viikbergilt ilmunud kuni viimaste aastateni (Viikberg 1989a, 1989b, 1990, 1991, 1997, 1999, 2002). Põhiosa neist uurimustest tegeleb teguritega, mis mõjutavad keele säilimist või keelevahetust Siberi eesti keelesaarte näitel. Hoopis teisest suunast on kakskeelsust uurinud Tiiu Salasoo, kelle teemaks on olnud Austraalia kakskeelse lapse keeleline areng (nt Salasoo 1995, 1998). Need tööd kuuluvad aga oma meetodilt lastekeele uurimisse.

Ühe väikese allteema moodustavad soome-eesti keelised suhted seoses tugevate kontaktidega üle lahe, samuti seoses sellega, et Soome on elama asunud üle 10 000 eestlase. Siia kuuluvad nt EKI uurija Hille Pajupuu eelkõige kultuuriteoreetilisest vaatepunktist kirjutatud käsitlused eestlaste ja soomlaste suhtlemisest, milles keelega tegeldakse suhteliselt vähe (Pajupuu 1995a, 1995b, 1997, 2000, 2002).

Omaette uurimissuund on eesti keele kasutamine muukeelsete poolt. Siin on keskseks venelaste eesti keele oskus, kasutamine, õpetamine jms probleemid, mis seostuvad eeskätt muukeelsete integreerimisega Eesti ühiskonda. Nime all „Emakeel ja teised keeled” on Tartu ülikooli eesti keele võõrkeele-na õppetool andnud välja kolm kogumikku, vt Pool, Valge toim. 1994, Pool toim. 1996, Lindström, Palikova toim. 2002.

Eesti keeleteaduse jaoks olulise allteema moodustab küsimus, kuidas mõjutab kohalike muukeelsete suurem eesti keele oskus ja eesti keele kasutamine eesti keelt. Sellega on tegelnud eeskätt TPÜ professor Martin Ehala (nt Ehala 1994, 1998, 2000), kelle seisukohad eesti keele lihtsustumisest on kutsunud esile palju poleemikat.

Lisaks on tegeldud Eestis elavate muukeelsete inimeste keelekasutuse uurimisega, mis otseselt sellesse ülevaatesse ei kuulu. Anna Verschik uurib vene-eesti koodivahetust uues sotsiolingvistikulises situatsioonis (eesti ja vene keele staatuse muutumine, eesti keele oskuse suurenemine mitte-eestlaste hulgas jne). Eesti keele oskuse suurenemine muulaste hulgas on kutsunud esile ka muutusi kohalikus vene keele variandis (nt Verschik 2001, 2002b). Lisaks võib nimetada Verschiku mitmeid uurimusi Eesti juutide mitmekeelsusest ja koodivahetusest (nt Verschik 1999 ja doktoritöö 2000). Veidi on vaadeldud ka nt soomlaste eesti keele kasutuse probleeme (nt Klaas 1998).

Omaette väikese teema moodustab venelaste toimetulek suhtluses ja nende poolt kasutatavad võõrkeele suhtlusstrateegiad (Hennoste, Vihalemm 1998, 1999). Sellega seostuvad ka Triin Vihalemma sotsioloogilised uurimused eesti-vene keelelistest suhetest (nt Vihalemm 1998, 1999), milles ta on uurinud venelaste keelelisi hoiakuid, keeleoskust ning selle seoseid nende positsiooni ja võimalustega ühiskonnas.

Omaette osa on keeleõppe problemaatika (õpikud, keelenõuded jms). See kuulub eeskätt didaktikasse, kuid mainida võiks nt seda, et 1997. a valmis Euroopa Nõukogu projektina „Eesti keele suhtluslävi”, mis kirjeldab igapäevaseks eestikeelseks suhtluseks vajalikke keelestruktuure ja sõnavara (Ehala jt 1997).

4.2. Väliseesti keelevariandid

Peipsi taga elavatest eestlastest on teateid juba 14.-15. sajandist. Eestist väljarändamine sai oluliseks 19. sajandi keskpaiku, eriti aga 20. sajandil Teise maailmasõjaga seoses. Väljarände tagajärjeks on tänini püsinud eestlaste

kogukonnad Siberis, Taga-Kaukaasias, Rootsis, Kanadas, USAs ja mujal, mis on nüüdseks muutunud kakskeelseteks kogukondadeks.

Kuidas määratleda väliseesti keelt? Kindlasti ei ole tegemist ühe keelega, vaid mitme üksteisest erineva allkeelega. Väliseesti allkeelte puhul on tegu territoriaalsete dialektidega ses mõttes, et iga keelevariant on seotud kindla alaga või riigiga, kus inimesed elavad, saades selle riigi põhikeelest mõjutusi. Teisalt on tegu sotsiolektiga, sest oma keelega toimunud muutused on seotud kogukonna sotsiaalse struktuuriga. Talupojad on säilitanud enam keelt, eri vanuses inimesed (eri põlvkonnad) on säilitanud keelt eri määral, keelekuju oleneb saadud haridusest, nii emakeelsest kui ka muukeelsest, keelekuju oleneb sellest, kuidas konkreetne inimene positsioneerib ennast vastava väliseesti kogukonna suhtes (kuidas ta on seotud selle kui sotsiaalse võrgustikuga). Kolmandaks on tegu tavaliselt mitte kogu keele, vaid kindlate registreeritud ja stiilidega, sest eesti keelt kasutatakse muukeelses keskkonnas elades kindlates situatsioonides (kodus, eesti sõpradega vesteldes, eesti üritustel jne) ning küllaltki kindlates valdkondades. Sealjuures on kasutatavate registreeritud hulk järjest vähenenud.

Väliseestlaste keele uurimine sai alguse 1960. aastail nii Eestis kui ka välismaal. Seda aega võib iseloomustada kui üksikartiklite perioodi. Esimesteks tulemusteks olid mõned kirjeldavad artiklid Kaukaasia eestlaste keele kohta (Vääri 1960, Vilbaste 1960). Seejärel ilmusid Juhan Tuldava lühike ülevaade Rootsi eestlaste ja Mart Mägra ülevaade Kaug-Ida eestlaste keelest (Tuldava 1965, Mägr 1970). Mägralt pärinevad ka esimesed helilindistused väliseesti keelest (12 keelejuhti, 4,5 tundi). Lääneriikides oli see huvi juhulik vaatamata sellele, et seal elas hulk olulisi eesti keeleuurijaid (vt Els Oksaare kakskeelsuse uuringuid, mis puudutasid ka eesti keelt, nt Oksaar 1961, 1972; aga ka ülevaade slängist, Sepp 1966-68 ja Rootsi eesti morfoloogiast, Roos 1970).

Suur tõusuaeg oli uurimises 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate alguses, mil tekkis huvi väliseestlaste keele vastu Rootsis ja Eestis. Eesti poolel oli oluliseks taganttõukajaks Joel Sang, kes püstitas ülesande täita valgeid laike eesti keeleuurimises (vt Sang 1982) ja organiseeris mitu uurimisreisi Kaukaasia eestlaste juurde. Sellesse aega kuulu ka Siberi ja Kaug-Ida eestlaste uurimine (Jüri Viikberg, Lembit Vaba). Läänes uuriti tollal eesti keelt Rootsis, eelkõige 1970. aastatel Lundi (Aarand Roos) ja Uppsala ülikoolis (Raimo Raag). Selle perioodi tulemuseks on kõige suuremad uurimused väliseesti allkeelte kohta, mis ilmusid eeskätt 1980. aastatel (Venemaa eestlaste keele uurimise kohta vt Viikberg 1998).

Eesti-poolseks keskseks väliseesti keelevariantide uurijaks on olnud Eesti Keele Instituudi teadur Jüri Viikberg, kes kaitses 1989 Siberi eestlaste keelest kandidaaditöö „Eesti keelelaad Siberis (tekkimine, areng, kontaktid)” ja avaldas rea artikleid, millest osa tegeleb keele kirjeldamisega, osa aga keelekontaktide ja keelepoliitika probleemistikuga Siberi eestlaste näitel (nt

Viikberg, Vaba 1984, Viikberg 1989b, 1991). Lisaks on ta koos Hella Keema ja Lembit Vabaga avaldanud tekstikogumikke (Vaba, Viikberg 1988, Keem, Vaba, Viikberg 1989). Muude Venemaa eesti keele variantide kohta on uurimusi minimaalselt, neist olulisim Tiia Kesseli põhjalik ülevaatlik diplomitöö Kaukaasia eestlaste keelest (Kessel 1981).

Läänes oli oluline Raimo Raagi doktoritöö (Raag 1982) ja mitmed lühemad artiklid Rootsi eesti keele sõnavarast, milles ta tegeles eeskätt sõnalae-nude mõistelise liigitamisega ning analüüsis ka laenude foneetilist arengut. Teiseks oluliseks uurijaks oli Aarand Roos, kes kirjutas doktoritöö (Roos 1980a, lühikokkuvõtte Roos 1980b) ja artikleid Rootsi eesti morfoloogiast, lisaks raamat Türgi eestlaste kohta, milles leidub ka peatükk keelest (Roos 1975: 52-65).

Valdkonna sisu ja probleemid tänapäeval. Mida on uuritud ja mis tase-mel. Mida parajasti uuritakse

Uus huvitõus, eriti läänepoolsete eestlaste vastu, tekkis Eestis pärast pere-stroikat. Selle viljaks on nt Aino Jõgi artiklid inglise keele mõjust väliseesti keelele (Jõgi 1989, 1991). Kuid suuremat uurimislainet ei järgnenud. Katse teha vaheülevaadet väliseesti keele uurimisest toimus 1997. a detsembris Tartus, kui konverentsil oli kohal enamik olulisi uurijaid. Selle tulemuseks oli osa ettekandeid ja Tiit Hennoste eraldi kirjutatud ülevaateartiklit sisaldav kogumik (Lindström toim. 1998). Katsed koondada mingit ühist väliseesti keele uurimisühma või projekti lõppesid tulemusteta. Praegu ei ole ühtegi uurimisrühma, mis töötaks süstemaatiliselt väliseesti keelega, samuti pole keskust, kes koguks tekstikorpust.

Materjali kogujatena on 1990. aastatel tegusaimad olnud folkloristid Anu Korbi eestvedamisel, kes on käinud ekspeditsioonidel Siberi ja Volga eest-laste juures ning avaldanud kogumikud „Eesti asundused I-IV” (Korb, Peebo 1995, Korb 1996, 1998, 1999) ja artikleid. Nende tekstinäidetes on mõiste-tavatel põhjustel esiplaanil folkloristlikud seigad. Põhiosa 1990. aastatel kogutud keelematerjalist on aga üksikute uurijate töö, mille eesmärgiks eel-kõige oma uurimisprojekti huvide rahuldamine.

Suurem uurimisprojekt on 1996. aastast alates olnud Lundi eestlaste suulise kõne lindistamine ja uurimine Tartu ülikooli õppejõudude Birute Klaasi ja Aino Laaguse põhivedamisel. Sellega seoses on ilmunud mitmed artiklid ja kaitstud Mari Alliku magistritöö (nt Klaas 1997, 2002a, 2002b, Klaas, Laagus 1998, Klaas, Allik (ilmumas), Allik 2002). Avaldamisküpsiks on saamas teks-tikogumik + uurimislugu (Klaas, Laagus, Allik).

TÜ eesti keele võõrkeelena õppetool (professor Birute Klaasi juhtimisel) on olnudki viimasel ajal olulisim väliseesti allkeelte uurimise keskus. Lisaks Rootsi eestlaste keelele on seal uuritud Soome ja Taani eestlaste keelekasu-

tust (kaitstud on vastavalt Kristiina Praakli ja käsil Maarika Terali magistritöö, vt ka Teral 2002).

Väliseesti keelevariantide uurimused on keskendunud eelkõige klassikalistele lingvistikaaladele ja on enamasti kirjeldavad (vt ülevaatlikku kokkuvõtet Hennoste 1998b). Kõige olulisem on olnud asukohamaa keelte sõnalaenude ja grammatilise mõju uurimine, millega on tegelnud peaaegu kõik uurijad. Teine teema on olnud vanade kohamurrete ja kirjakeele saatus uues keskonnas, mis tavaliselt on leidnud käsitlemist samades töödes.

Uurimise tulemusena on selgunud, et kõige olulisemad on kohaliku keele mõjud leksikas (põhiliselt nimisõnadest sõnalaenud elukohamaa keelest, põhiosas laentüved, vähem tõlkelaenud ja tähenduslaenud), mille keskseks laenupõhjuseks on vajadus nimetada neid nähtusi, asju jms, mis uue elukoha argielus, kultuuris ja ühiskonnas erinevad lahkumisaegsest Eesti elust. Grammatikas on võõrmõjud eelkõige süntaksis (võõrapärane sõnajärg, võõrapärase rektsioonid, omadussõnade ühildumise kadu või kõikumine jms). Teiseks erijooneks on vanade murdejoonte säilimise eripära. Nagu ka kodueesti keeles on säilinud need jooned, mis on olnud laiemalt levinud eelkõige Põhja-Eesti murdeladel. Murdejooned on säilinud eelkõige grammatikas, vähem leksikas. Oluline ühine joon on selles, et eri murrete jooned on segunenud.

Uurimused on tehtud heterogeense materjali peal. Siiski võib öelda, et lääne pool on materjaliks põhiliselt kirjalikud tekstid. Raimo Raag, Els Oksaar ja viimasel ajal Lundi eestlaste uurijad on teinud ka suulise kõne lindistusi. Idapoolsed keeleuurimused on põhinenud suulise kõne lindistustel, mis on üldiselt klassikalised murdeuurimise lindistused, milles ei fikseerita spontaanset argikeelt.

5. Suuline kõne

Valdkonna piiritus. Lühike ajalooline ülevaade tehtust

Suulist kõnet on uuritud alates 20. sajandi algusest. Varaseimad sellega tegelnud suunad on murdeuurimine ja foneetika. Suured muutused tulid maailmas alates 1960. aastatest, mil tekkis hulk uurimissuundi ja koolkondi, mille oluliseks uurimisobjektiks sai suuline kõne ja suuline suhtlus. Kokkuvõtlikult võime öelda, et suulise kõne uurimise lähteks ja põhisuundadeks maailmas on neli olulist lähenemisviisi: funktsionaalne grammatika, lingvistiline antropoloogia ehk antropoloogiline lingvistika, vestlusanalüüs ja sotsiolingvistika. Viimane on tegelikult kogum meetodeid ja teooriaid, millest ainult osa uurimisobjektiks on suuline keelekasutus. Lingvistikast on sealjuures suhteliselt kõrvale jäänud mitteverbaalse suhtluse uurimine, mis on olnud pikka aega pigem psühholoogide ja psühholingvistide pärusmaa, kes on uurinud eelkõige laborisituatsioone, mitte loomulikku suhtlust. Alles viimasel ajal on hakatud uurima loomulike vestluste mitteverbaalset poolt. Samuti seisavad eraldi mitmesugused foneetilised uuringud, mida alles viimasel kümnendil on hakatud siduma nt vestlusanalüüsiga.

Eesti suulise keelekasutusega on ajalooliselt tegelnud murdeuurimine, foneetika ja slängiuurimine. Need on olnud suunad, mis on küll kasutanud suulist kõnet kui uurimismaterjali, kuid ei ole uurinud reaalse suulise kõne erijooni ning nende seoseid suulise suhtlussituatsiooniga ehk suulisuse kui mõjuriga. Nt ei teinud klassikaline geograafiline murdeuurimine mingeid järeldusi sellest, et traditsiooniline murre on suulises vormis esinev allkeel. Moodsa suulise kõne uurimise alguse Eestis võib viia 1980. aastate algusesse. Selle algatajaks oli Tiit Hennoste, kes uuris oma diplomitöös (1982) eeskätt J. V. Veski lintiloetud mälestuste keelt. Teoreetiliseks taustaks olid sealjuures vene uurijate argikeele uuringud (Zemskaja jt) ning soome linnakeelte uuringud. Esimese kümme aasta jooksul kirjutati sellel teemal veel vaid mõned diplomitööd ja artiklid (nt Hennoste 1994a, 1994b). Suulise keelekasutuse süstemaatiline uurimine algas 1990. aastate keskel. 1996 sai Tartu ülikoolis alguse Hennoste iga-aastane suulise kõne loengukursus ning 1997 käivitati „Eesti linnakeelte kogumise ja uurimise” projekt (ETFi grant 3105), mille juht oli Hennoste ja kesksed täitjad Liina Lindström, Andriela Rääbis, Piret Toomet ja Riina Vellerind. Selle projekti raames koostati esimene eesti suulise kõne korpus, mille baasil on tehtud suurem osa seniseid üksikuurimusi, magistri- ja bakalaureusetöid ja esimene kokkuvõtlik ülevaade eesti keele suulise kõne kesketest erijoontest.

Praegu kuuluvad TÜ mitteformaalsesse suulise kõne uurimisrühma peale eelnimetatute ka Krista Strandson, Airi Jansons ja Olga Gerassimenko. Eraldi on suulise keelekasutusega tegelnud Uppsala ülikooli juures töötav Leelo Keevallik, TÜ dotsent Renate Pajusalu ja eelkõige kultuuridevahelise kommunikatsiooniga tegelev Hille Pajupuu Eesti Keele Instituudist.

Suulise kõne uurimist vaatame mitmes järgnevas osas. Esiteks, suulise kõne uurimine on kogu maailmas korpusekeskne. Seetõttu on oluline välja tuua eesti suulise kõne korpuse loomise põhimõtted ja probleemid, samuti korpuse põhjal tehtud kvantitatiivsed uuringud. Teiseks, suulise kõne uurimusi on mõttekas liigendada eelkõige uurimismeetodist lähtudes. Eesti suulise kõne uurimises on olulisim olnud vestlusanalüütiline lähenemine, lisaks saame välja tuua ka traditsioonilised deskriptiivsed meetodid. Eraldi tuleb vaadelda slängiuurimist kui muudest suundadest oluliselt erinevat tegevust. Suulise kõne uuringuid on puudutatud ka osas 3.1. Kvantitatiivne sotsiolingvistika.

5.1. Suulise kõne korpus ja keelestatistika

Suulise kõne uurimine on alati korpusekeskne, seda pole võimalik uurida introspektiivselt või juhuslike tähelepanekute abil. Seetõttu on oluline korpuse koostamine, mille korral omakorda on tähtsad tekstide valiku alused, transkriptsiooni valik ja suhtlussituatsiooni kirjeldav taustamaterjal, mida saab tõlgendada kui keelekasutusega vastastikmõjus olevate piirajate komplekti. Eesti keele esimene ning ainus lai ja süstemaatiline suulise kõne korpus sai alguse eesti linnakeelte kogumise ja uurimise projektist. Korpuse materjali-

kogujad ja esmased transkribeerijad on olnud peale suulise kõne töörühma liikmete ka suulise kõne ainekursuse kuulajad Tartu ülikoolis.

Korpuse tegemise alused koostas Tiit Hennoste ja neid täiendati ühiselt. Eesti suulise kõne korpus on planeeritud avatud korpusena, millesse kogutakse eri tüüpi suhtlussituatsioone. Kesksete situatsioonide liigendamise alused on situatsiooni argisus/ametlikkus, tekstitegemise spontaansus/ettevalmistatus, suhtluse vahetus/vahendatus ja dialoogilisus/monoloogilisus. Korpuse jaoks on valitud vestlusanalüüsi transkriptsioon, mida on kohandatud eesti keelele. Lisaks on iga teksti kohta esitatud taustainfo suhtlussituatsiooni kohta (vt korpuse tegemise teoreetilistest alustest Hennoste 2000a, Hennoste jt 2000).

Korpuse tegemine jätkub ka praegu, temas oli 2002. a sügisel litereerituna u 600 000 tekstisõna erisugustest suulistest situatsioonidest. Korpus on kasutatav lepingu alusel uurimistööks. Korpuse administraatoriks on Andriela Rääbis (vt korpuse kohta nt Hennoste jt 2000, 2001a, <http://sys130.psych.ut.ee/~linds/>). Lisaks on loomulikult mitmetel uurijatel olemas omad väikesed erakorpused, mis ei ole teistele uurijatele kasutatavad.

Oluline suund eri keelte arvutikorpuste tegemisel on nende tegemine sobivaks automaatanalüüsi tarvis. See tähendab tarkvara loomist, mis võimaldab arvutis olevate tekstide grammatikat automaatselt analüüsida. Sellise suulise kõne allkorpuse tegemine on praegu algusjärgus. On testitud kirja-keele morfoloogiaanalüsaatorit (vt tulemuste kohta Hennoste jt 2002b) ning koostatud analüsaatoriga märgendatud ja käsitsi ühestatud morfoloogiliselt märgendatud allkorpus (100 000 tekstisõna; valminud aastal 2002).

Üks kõnekeele uurimise tavaline meetod on keelestatistiline analüüs, mida maailmas esindavad tipptegijatena näiteks Douglas Biber ja Wallace L. Chafe. Meetodi tuumaks on arusaam, et allkeeled erinevad üksteisest eelkõige mitmesuguste keelenähtuste kasutussageduse poolest. Mingis allkeeles eelistatakse teatud keelejooni ja välditakse teisi. Seda tüüpi uurimustes otsitakse eri allkeeltes varieeruvaid keelendeid ehk variableid ning püütakse leida korrelatsioone keeleväliste (konsituatiivsete) tegurite ja keelejoonte esinemissageduse vahel. Osa uurimusi põhineb väikesel valitud keelekogumil, osa aga toetub suurtele arvutikorpustele, valides sealt suure kogumi tekste ja töödeldes neid arvuti abiga.

Klassikalised uurimused selles suunas on esitanud lihtsalt jooni, mida on peetud omaseks kirjale ja kõnele. Eelkõige Douglas Biberi töö lingvistikasse keerukama lähenemise, näidates, et keelelised jooned moodustavad kokku kuuluvaid kimpe ning et situatiivsed tegurid on seotud just nende kimpude eelistamise või vältimisega.

Eesti keeles on seni tegeldud eeskätt üsna primitiivse kvantitatiivse analüüsiga. On loodud sõnavormide sagedussõnastik, kesksete bigrammide ning trigrammide sagedussõnastik ja kesksete kokkuhääldatud sõnade sagedussõnastik (vt <http://sys130.psych.ut.ee/~linds/>). On uuritud, mille poolest erinevad kirja ja kõne, aga ka argivestluste ja ametliku dialoogi sõnastike al-

gusosad (vt Hennoste jt 2000). Hennoste on uurinud eeskätt sõnavormide sagedusi ja suulise kõne ülevaate jaoks teinud ka mõningaid detailsemaid statistikaid (kesksed partiklid, kesksed normikeelest erinevad sõnavormid jms; vt Hennoste 1999b, 2000-2001).

Põhjalikum suulise kõne (eeskätt argivestluse) statistiline analüüs on plaanis seoses uue süntaksiprojektiga, mis käib Mati Ereli juhtimisel (vt programmilist artiklit Ereli, Hennoste 2002). Praegu on valmimas ka programmid suulise kõne eriuksuste täpsemaks automaatseks statistikaks (pealerääkimised, pausid, kõnevoorude ja lausungite pikkus jms).

5.2. Vestlusanalüüs

Valdkonna piiritus. Lühike ajalooline ülevaade tehtust

Suulise kõne olulisim uurimismeetod on maailmas olnud kvalitatiivne mikroanalüüs. See seisneb konkreetsete situatsioonide keeleliste erijoonete analüüsimises. Uurimise eesmärgiks pole mitte kindlaks teha, milliseid keelenähtusi kasutatakse rohkem või vähem, vaid selle näitamine, mis eesmärgil ja mis põhjusel just selles konkreetsetes tekstikohas mingit keelevahendit kasutatakse.

Sellist suunda esindab puhtal kujul vestlusanalüüs, aga ka antropoloogiline lingvistika. Kvalitatiivne analüüs on osutunud väga kasulikuks just selliste suulise kõne joonte analüüsimisel, mida kirjalik tekst ei tunne üldse või mis on väga hajuva tähenduse ja funktsiooniga (nt teksti pinnal toimuva reformuleerimise tulemusena saadud süntaktiliste konstruktsioonide analüüs või pragmaatiliste partiklite analüüs). Eesti suulise kõne uurimisel on olulisim ja mõjukaim olnud just vestlusanalüüs. Muud kvalitatiivsed meetodid on jäänud kõrvalisemateks.

Vestlusanalüüs ehk konversatsioonianalüüs on sotsioloogiline meetod, mida esialgu huvitas suhtluse, mitte keele uurimine. Meetodi algus on 1960. aastates, klassikalised tööd ilmusid 1970. aastatel meetodi põhilooja H. Sacksi ja tema kaastööliste E. Schegloffi ja G. Jeffersoni sulest. Nende töödes uuritakse suhtluse kui inimeste ühistegevuse mehhanismi ehk seda, mida inimesed suheldes sõnade, lausete jms abil teevad. Põhiväide on, et suuline argisuhtlus pole juhuslikult liikuv kaos, vaid seda juhivad kindlad suhtlusnormid. Vestlusanalüüsi eesmärgiks on leida need normid ning nende taustal analüüsida seda, kuidas inimesed igal konkreetsel juhul neid järgivad ning mis juhtub siis, kui nad neid eiravad. Vestlusanalüüs on välja toonud mõned põhimehhanismid, millele toetudes suhtlust analüüsitakse (vooruvahetusmehhanism, naaberpaaride kasutus, parandusmehhanism).

Vestlusanalüüsi taustale on viimasel aastakümnel kujunenud keelekeskne uurimissuund (suhtlus ja grammatika, interaktiivne lingvistika), mille aluseks on vaateviis, et grammatikat, ja eriti suulise keele grammatikat, tuleb uurida suhtlusest lähtudes, kuna see, kuidas me keelt kasutame, on tugevalt

seotud sellega, mida me keele abil teha tahame. Nii vestlusanalüüsi kui ka selle pinnalt kasvanud grammatikauurimist iseloomustab väga tugev empiiriline lähenemine. Materjaliks on alati tegelikud suhtlussituatsioonid, mille lindistusi analüüsitakse kõnelejate endi tegevuse põhjal (vt eestikeelset ülevaadet Keevallik 2002).

Valdkonna sisu ja probleemid tänapäeval

Eesti keelele rakendatuna on vestlusanalüütiline lähenemine olnud viimase viie aasta nähtus. Selle suuna uurimused võime jagada veidi lihtsustatult kaheks pooleks, mille piir ei ole are ning mis võivad esineda mõnigi kord ka samas artiklis koos. Ühe poole moodustab vestluse analüüs, mis kasutab vestlusanalüütilist meetodit (nt Andriela Rääbise telefonivestluste alguste analüüs). Teise poole moodustab vestlusanalüüsi rangemalt (Keevallik, ka Strandson) või vabamalt (Hennoste, Jansons) käsitlev lähenemine, mille eesmärgiks on pigem vestluses kasutatava keele uurimine.

Vestlusanalüüsiga on tegelnud Tiit Hennoste juhitud suulise kõne uurimisrühm Tartu ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli juures ja eraldi Leelo Keevallik Uppsala ülikoolis Rootsis. Selle suuna poolt enim läbitöötatud keeleosad on järgmised:

- partiklite funktsioonid ja kasutamine suulises vestluses (*jah, ahah, mhmh, vä, siis/sis, ota/oota, noh* jt vt Hennoste 1994a, 1994b, 1997, 2000-2001: 1773-1806, 2465-2473, 184-193, Hennoste jt 2001b, Jansons 2001, 2002, Keevallik 1999a, 2000, 2001b). Kõige enam on uuritud dialoogipartiklite funktsioone ja näidatud, et *ahah* on eesti keeles eeskätt info uudsust väljendav partikkel, *jah* näitab eeskätt samameelsust ja *mhmh* distantseerumist. Samas on oluline, et samal partiklil on dialoogis alati mitmeid erinevaid funktsioone, mille vahel on mõnikord võimatu vahet teha (Keevallik 1999a, Hennoste 2000-2001: 1779-1793);
- parandussüsteem ja selle kasutamine eesti dialoogides. Hennoste on uurinud eneseparandusi (Hennoste 2000-2001: 2689-2710) ja lühidalt partneri algatatud parandusi (Hennoste 2000-2001: 179-183). Strandson on uurinud põhjalikult kuulaja algatatud paranduste tüüpe ja vahendeid (Strandson 2001, 2002). Eelkõige on välja toodud need keelelised vahendid, mida eesti keeles kasutatakse paranduste algatamiseks ja läbiviimiseks (nt partiklid *või, noh, tähendab, ei* jt eneseparanduse alguse märkijatena; *ah?, jah?, mhmh?* jms paranduse algatajatena kuulaja poolt või *noh, ee, õõ* jms tekstitegemise edasilükkajatena). Samuti on tegeldud parandusmehhanismi üldküsimumustega. Hennoste on esitanud omapoolse parandusmehhanismi mudeli ja analüüsinud koos sotsioloog Triin Vihalemmaga paranduste kasutamist venekeelsete noorte eestikeelsetes vestlustes (Hennoste 2000-2001: 2689-2710; Hennoste, Vihalemm 1998, 1999);
- telefonivestluste sissejuhatused ja lõpetamised, milles analüüsitakse vestluste alguste ja lõppude struktuuri eesti dialoogis ja neis kasutatavaid keelelisi vahendeid (Rääbis 1999, 2000, 2002).

Muud teemad on leidnud vähem käsitlemist. Nt on uuritud lühidalt pealerääkimisi ja katkestamisi (Hennoste 2000-2001: 2473-2483), naaberpaaride kasutamist (Hennoste jt 2001b), reduplikatsiooni kasutamist suhtluses (Keevallik 2001a).

Magistritöö tasemel on Rääbis uurinud telefonikõnede alustamisi eesti suhtluses ja Strandson partneri algatatud parandusi vestluses (Rääbis 1999, Strandson 2002). Vellerind on uurinud magistritööna küsimuste ja vastuste kasutust telefonimüügivestlustes (pooleli). Keevallikul on käsil doktoritöö.

Vestlusanalüüs on viimastel aastakümnetel laiendanud oma uurimisala argivestlustelt ka ametialoogidele (nt arsti-patsiendi vestlused, meediaintervjuid jms). Eesti keele puhul on ametivestluste ehitust ja keelekasutust uuritud minimaalselt (Rääbis, Vellerind 2000).

Tartu ülikoolis on toimunud sissejuhatavad loengukursused vestlusanalüüsist (Hennoste, Rääbis, Strandson). TÜ suulise kõne uurimisrühm ja Leelo Keevallik on liikmed NorFA vestlusanalüüsi Networki projektis (Convnet 2000-2004) ja selle kaudu osalenud ühistes õpikodades, konverentsidel jm koos Põhjamaade uurijatega.

5.3. Muud lähenemised

Muud uurimissuunad ja meetodid on olnud suulise kõne uurimisel vähem olulised ning nende kasutajaskond hajali.

On tehtud suulise kõne uuringuid, mis esindavad traditsioonilist keelekirjelduslikku suunda. Viimasesse kuulub nt Hennoste ülevaade suulise kõne eripärasest sõnavarast (Hennoste 1998a, vt ka Hennoste 2000-2001). Sinna võib paigutada ka Einar Kraudi antud pildi televisioonis kõnelejate hääldusest ja eesti keele hääldusnormist (Kraut 1994, 1998).

Teiseks on mitmeid uuringuid, mis jäävad mitme meetodi vahele ning süntaksi, tekstilingvistika ja suulise kõne uuringute piirimaile. Näiteks on uuritud suuliste narratiivide keelelisi erijooni, eriti sõnajärge ja seda mõjutavaid tegureid (Lindström 1999, 2000, Lindström, Toomet 2000) ning kaudsuse väljendamist suulises kõnes ja selle seoseid konsituatiivsete teguritega (Toomet 1999, 2000).

Omaette pisikese kogumi moodustavad suhtluse uurimised viisakusteooria raames. Siia alla kuulub Leelo Keevalliku klassikalisele pöördumisvormelite mudelile toetuv uurimus *sina* ja *teie* kasutamisest eesti koolilaste kõnes (Keevallik 1998, 1999b). Olulisimaks mudeliks on viimasel ajal saanud Browni-Levinsoni viisakusteooria. Sellele toetuvad eeskätt Tartu ülikooli inglise keele kateedris viimasel ajal tehtavad uurimused Krista Vogelbergi juhtimisel. On uuritud kriitiliselt teooriat ennast (nt Vogelberg 2002a, 2002b) ja tehtud võrdlevaid uuringuid eestlaste, venelaste ja angloameeriklaste viisakuskäitumise kohta (Kivik, Vogelberg 2002). Veidi on uuritud ka viisakuse kasutamist müügivestlustes (Vellerind 1997, 2000).

Omaette jäävad ka Renate Pajusalu suulise kõne ja suhtlusega seotud uurin-gud. Pajusalu deiksiseuuringud on ühelt poolt selle uurimine, millele on deiktikute abil võimalik viidata ja kuidas nende abil teksti üles ehitatakse. Siia kuuluvad eeskätt tema doktoritööks koondatud artiklid (Pajusalu 1999). Need tööd kuuluvad pragmaatika alla, aga võiks siinses liigenduses kuuluda ka tekstilingvistikasse (vt nende kohta 2.1. Semantika). Teisalt on tema pro-noomenitööd vaadeldavad kontrastiivsete uuringute kontekstis, kuna neis võrreldakse ka eri keelte pronoomenikasutusi. Suulise kõne uurimise kon-tekstis on need tööd vaadeldavad sedavõrd, kui nad kirjeldavad pronoomene-nite kasutust just suulises kõnes, mitte nt normikirjakeeles. Siia kuuluvad nt Pajusalu 1995, 1997, 2000a.

Mitteverbaalne suhtlus on jäänud eesti keeleteadusest suhteliselt kõrvale. Peste on uurinud doktoritöö tasemel Silvi Tenjes TÜst (vt Tenjes 2001a). Tema on kirjutanud sel teemal ka mitmeid artikleid (nt Tenjes 2001b). Li-saks võib tuua mõned tööd, milles tegeldakse personaalse ruumi kasutusega suhtlemisel (Altrov 2002, ka Pajupuu 2000).

TÜs on viimastel aastatel valminud ka mitmed käsikirjalised bakalaureuse-tööd suulisest kõnest ja suhtlusest eri teemadel ja eri meetoditega: pealerää-kimised ja katkestamised võrdlevalt naiste ja meeste kõnes (Mutso 2000), pikemad tagasisidest dialoogis (Lutsepp 2000), spordireportaa•ide keeleka-sutuse erijooned (Viks 2001), küsimused ja vastused kauplusedialoogides (Männiste 2002).

Kokkuvõte

Suulise kõne uurimine on praegu eesti lingvistikas kiiresti arenev uus suund. On rida uurijaid, kelle keskseks uurimisobjektiks on kõnekeel ja kõneline suhtlemine ning kes on koondunud põhiliselt Tartu ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli juures tegutsevasse uurimisrühma. Lisaks on uurijaid ka mujal. Ilmunud on mitmeid uurimusi ja esimene sissejuhatav ülevaade suulise kõne põhilistest erijoontest Tiit Hennostelt (Hennoste 2000-2001, u 270 lk), mida kasutatakse ka ülikooliõpikuna TÜs.

Alustatud on uut eesti keele süntaksiprojekti, mille eesmärgiks on koos-tada eesti keele süntaks, mis toetub keelekorpustele ja mille üheks osaks on kõnekeele süntaksi ülevaade (vt Ereht, Hennoste 2002).

TÜs täiendatakse pidevalt ka suulise kõne korpust.

Probleemiks on praegu doktorikraadiga põhitegelejate puudumine, mis ei võimalda taotleda iseseisvaid grante. Lähematel aastatel valmib siiski mitu doktori- ja magistritööd. Suureks probleemiks on suulise keelekasutuse pro-fessuuri puudumine kogu eesti keele uurimise alal, mis jätab valdkonna ilma võimalusest avada omaette uurimisteemasid. Kõnekeele ja muude mittenor-minguliste registre õpetus ülikoolides on minimaalne (nt 1 AP suulise kõne kursus TÜs). Põhjalikumalt saab neid aineid õppida ainult vabatahtlikult

magistriastmes. Gümnaasiumitasemel ei õpetata kõnekeele eripära üldse. Positiivseks muutuseks on kavatsus tuua kõnekeele õpetus sisse ka eesti keele kui võõrkeele õpetusse.

Suur osa kõnekeele eripärast on uurimata. Uuritud on seni eeskätt neid jooni, mis seostuvad suulisuse kui kõnekeele eripära keskse määrajaga (sõnaliigid, partiklid ja nende kasutus, eripärased sõnade hääldusvariandid, pausid, parandusmehhanism ja sellega seotud süntaktilised konstruktsioonid). Väga vähe on uuritud klassikalised morfoloogia- ja süntaksiküsimused (käänamine ja pööramine, süntaksikategooriad alus, sihitis, määrused, lauseehitus jne).

5.4. Slängiuurimine

Eraldi väikese ala suulise kõne uurimisest moodustab slängiuurimine. See valdkond sai alguse juba 1920. aastatel ning on liikunud pidevalt edasi üksikute töödega, millest põhiosa on üliõpilaste seminari-, kursuse- või lõputööd, mis on jäänud valdavalt käsikirja. Keskseks tegevuseks on olnud slängisõnavara kogumine ja keskseks uurimisaineks õpilas- ja üliõpilassläng (vt ajaloolist ülevaadet Tender 1994). Praeguseni on slängiuurimine jäänud üksikute autorite pärusmaaks, milles pole välja kujunenud kindlamaid suundi, uurimisrühmi, koolkondi vms.

Slängiuurimise esimesel perioodil (1926-37) kirjutati nt kaheksa seminartööd ja Erna Ariste magistritöö eesti laste salakeelest (1931). Põhiliselt oli tollal tegu slängisõnavara talletamise ning sõnade tekkimisviiside analüüsiga. Teine periood algab pärast sõda ja kestab kuni 1970. aastate keskpaigani. Sel ajal on suhtumine slängi väga negatiivne ning kirjutatakse üksikuid kursusetöid, eelkõige õpilasslängist. Uus huvi algab 1970. aastate teisel poolel ning on jätkunud veidi tõusvas joones kuni tänapäevani. 1980. aastatel tegutses Tartu ülikoolis järjestikku kaks üliõpilastest koosnevat slängiuurimisrühma Valve-Liivi Kingisepa juhtimisel ning kirjutati diplomi- ja kursusetöid eeskätt õpilas- ja üliõpilasslängist. Ka hakkas Emakeele Selts tollal murdevõistluste käigus koguma slängisõnavara (kokku saadi u 20 000 sedelit).

Suurem puhang slängiuurimises toimus seoses poliitiliselt vabamate olude tulekuga 1990. aastate algupoolel. See taandus küllaltki kiiresti ja edasi on uurimine arenenud ikka eeskätt diplomi- ja bakalaureusetööde najal, mida on enam tehtud pedagoogikaülikoolis (nt Aljas 1991, Kütt 1994, Lind 1994, Veltbach 1995, Salla 1997, Babadphan 1998). Ka on jätkatud slängisõnavara kogumist.

Slängiuurimine on olnud meetodite poolest tugevalt seotud materjalikogumise meetodikaga. Slängi on kogutud sõnade kaupa ilma konteksti ja konsituatsiooni arvestamata. Praktiliselt on selliselt olnud võimalik uurida slängisõnade saamise viise ja sõnade kasutuse sagedusi ning koostada slängisõnaraamatuid.

Viimasel aastakümnel on slängiuurimises tehtud kaks suuremat uurimistööd.

Mai Loog uuris kvantitatiivseid meetodeid kasutades slängisõnade kasutust Tallinna kooliõpilaste kõnes ning võrdles poiste ja tüdrukute sõnavara (Loog 1988, 1992). Sellel teemal kaitses ta doktoritöö Tampere ülikoolis (Loog 1992). Tõnu Tender on tegeelnud eesti slängiuurimise ja slängi ajaloo- ga ning uurinud ka slängisõnade loomise põhiviise (Tender 1994). Lisaks uuris ta oma magistritöös vanglaslängi (Tender 1996). Hiljem on Tender te- gelnud õpilasslängi ajaloo- ga. Sealjuures on ta näidanud, et tavaliselt väga muutuvaks peetavas slängisõnavaras on ka pikka aega püsivaid kihte nii sõ- nades kui ka nende loomise viisides (Tender 2000).

Slängiuurimises on oluline osa sõnaraamatute väljaandmine. Eesti slängi kohta on ilmunud vaid mõned sõnaraamatud, eeskätt 1990. aastate alguses. Nii on ilmunud sõnaraamatud kurjategijate slängist (Maruste 1988, Ilm 1992a), Tallinna kooliõpilaste slängist (Loog 1991) ja laiemalt noorteslän- gist (Ilm 1992b).

Kirjandus

Semantika ja keelekasutuse kognitiivne aspekt

- Danilova, Irina 2001.** Seisundi muutumist väljendavad verbid vene keeles ja nende tõl- kevastad eesti keeles. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele võõrkeele- na õppetoolis.
- Erelt, Mati 2001.** Some notes on the grammaticalization of verb *pidama* in Estonian. - Estonian: Typological Studies V. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 18.) Tartu, 7-25.
- Erlit, Lumme 2002.** Semantikakomponent grammatikateooriates. - Teoreetiline keele- teadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 41-55.
- Kasik, Reet 2001.** Analytic causatives in Estonian. - Estonian: Typological Studies V. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 18.) Tartu, 77-122.
- Keevallik, Leelo 2001.** Tracing grammaticalization of *oota* 'wait' in Estonian conversation. - Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) University of Tartu. Tartu, 119-144.
- Krikmann, Arvo 2001.** Vklad sovremennoj teorii metafory v paremiologiju. - Tautosakos darbai XV (XXII). [Folklore studies XV (XXII)]. Parengė Nijolė Laurinkienė. Vil- nius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 17-92.
- Krikmann, Arvo 2002a.** Kas elu on konteiner? - Tähdusepüüdja. Pühendusteos pro- fessor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. Toim. R. Pajusalu, T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu, 231-253.
- Krikmann, Arvo 2002b.** Veel mõni sõna metonüümiast. - Äidinkielen merkitykset. Toim. I. Herlin, J. Kalliokoski, L. Kotilainen, T. Onikki-Rantajääskö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki, 575-592.

- Kährrik, Kaja 2001.** Getting down to 'downs': some observations about the Estonian verb-particle constructions with *alla* and *maha* - Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) University of Tartu. Tartu, 48-70.
- Lindström, Liina 2001.** Grammaticalization of *või/vä* questions in Estonian. - Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) University of Tartu. Tartu, 90-118.
- Metslang, Helle 1994.** Temporal relations in the predicate and the grammatical system of Estonian and Finnish. Dissertation. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraporteja 39.)
- Metslang, Helle 2000.** Reflections on the development of a particle in Estonian. - Estonian: Typological Studies IV. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14.) Tartu, 59-86.
- Metslang, Helle 2002.** Grammatikalisatsiooniteooriast eesti keele taustal. - Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 164-178.
- Pajusalu, Renate 1994.** Muutumisverbid eesti keeles ja nende vasted soome keeles. - Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.-9.5.1994. Toim. H. Sulkala, H. Laanekask. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraporteja 40.) Oulu, 83-97.
- Pajusalu, Renate 1999.** Deiktikud eesti keeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 8.) Tartu.
- Pajusalu, Renate 2000a.** Indefinite determiners *üks* and *mingi* in Estonian. - Estonian Typological Studies IV. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14.) Tartu, 87-117.
- Pajusalu, Renate 2001a.** The polysemy of *seisma* 'to stand': multiple motivations for multiple meanings. - Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) University of Tartu. Tartu, 170-191.
- Pajusalu, Renate 2001b.** Kas moos ja buss seisavad sarnaselt ehk väike katse verbiga *seisma*. - Keele kannul. Pühendusteos Mati Erehtile 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Koost. ja toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 250-274.
- Paldre, Leho 1997.** Estonian universal quantifiers. - Estonian: Typological Studies II. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 8.) Tartu, 178-198.
- Rodinova, Irina 2000.** Liikumisverbid vene keeles ja nende tõlkevasted eesti keeles. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele võõrkeelena õppetoolis.
- Rätsep, Huno 1971.** On the situation analysis of the Estonian verbs *tulema* - *minema* and *tooma* - *viima*. - Annual meeting of the Research Group of Generative Grammar. Tartu.
- Saluveer, Madis, Haldur Õim 1985.** Frames in linguistic descriptions. - Quaderni di Semantica 6/2, 282-292.
- Sildvee, Kadri 2000.** Täendusmuutused grammatikaliseerumisprotsessis. - Keel ja Kirjandus 1, 841-853.
- Sutrop, Urmas 1995.** Eesti keele põhivärviniimed. - Keel ja Kirjandus 12, 797-808.

- Sutrop, Urmas 1996.** Eesti keele värvussõnavara arengu põhijooni. - Keel ja Kirjandus 10, 661-674.
- Sutrop, Urmas 1998.** Eesti keele maitsenimetustest. - Keel ja Kirjandus 7, 446-458.
- Sutrop, Urmas 2000.** Basic terms and basic vocabulary. - Estonian: Typological Studies IV. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14.) Tartu, 118-145.
- Sutrop, Urmas 2001.** Lõhnad meie keeles. - Keel ja Kirjandus 1, 5-12.
- Sutrop, Urmas 2002.** Loetelukatse ja kognitiivse esiletuleku indeks. - Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 240-254.
- Tragel, Ilona 1999.** Verbi *andma* kognitiivlingvistiline analüüs. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Tragel, Ilona 2000.** Usage of the verb *andma* 'to give' in the domain of verbal communication. - Estonian: Typological Studies IV. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14.) Tartu, 146-172.
- Tragel, Ilona 2001a.** Eesti keele *saama* ja *võima* ning soome keele *saada* ja *voida*. Tähendused ja vastavused kognitiivse grammatika vaatenurgast. - Keel ja Kirjandus 2, 99-110.
- Tragel, Ilona 2001b.** On Estonian core verbs. - Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) University of Tartu. Tartu, 145-169
- Tragel, Ilona 2002.** Kognitiivne lingvistika mujal ja meil. - Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 272-286.
- Tragel, Ilona (toim.) 2001.** Papers in Estonian Cognitive Linguistics. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) University of Tartu. Tartu.
- Tragel, Ilona, Ann Veismann, Haldur Õim 2000.** Kognitiivse keeleteaduse konverentsist ja teoreetilise keeleteaduse arengust selle taustal. - Keel ja Kirjandus 4, 260-268.
- Uuspõld, Ellen 1989.** Modaalset predikaadist eesti keeles. - Keel ja Kirjandus 8, 468-477.
- Vainik, Ene 1987.** Eesti keele suhtlussõnavara liigendus ja keelekasutaja intuiitiivne suhtlusmudel. - Dialoogi mudelid ja eesti keel. (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 795. Töid eesti filoloogialt 12.) Tartu, 106-119.
- Vainik, Ene 1990.** Tegusõnad sõnadetegemisest. - Keel ja Kirjandus 9, 549-556.
- Vainik, Ene 1992.** Genereerib inimene, mitte grammatika. - Keel ja Kirjandus 3, 156-160; 4, 216-223.
- Vainik, Ene 1993.** Esimerkkejä viron ulkopaikallissijoista kognitiivisen kieliopin kontekstissa. - Folia Fennistica & Linguistica. 19. Kielitieteen päivät Tampereella 8.-9. toukokuuta 1992. Tampere: Tampereen Yliopisto.
- Vainik, Ene 1995.** Eesti keele väliskohakäänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Vainik, Ene 2001.** Eestlaste emotsioonisõnavara. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetoolis, <http://www.eki.ee/teemad/emotsioon/>.
- Vainik, Ene 2002a.** Kuumaverelised eestlased. Eestlaste rahvalikust emotsiooni-kategooriast. - Äidinkielen merkitykset. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 869.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 228-244.

- Vainik, Ene 2002b.** Millest on tehtud eestlaste emotsioonisõnavara? - Keel ja Kirjandus 8, 537-553.
- Vainik, Ene 2002c.** Kas eestlased on „kuumaverelised“? Eestlaste rahvalikust emotsioonikategooriast. - Emakeele Seltsi aastaraamat 47, 2001. Tallinn, 63-86.
- Vainik, Ene 2002d.** Emotions, emotion terms and emotion concepts in an Estonian folk model. - Trames 6/4, 322-341.
- Veismann, Ann 2000.** Aega väljendavad ruumimetafoorid. Teoreetiline mudel ja rakendus eesti keelele. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Veismann, Ann 2001.** On the conceptualization of time in Estonian. - Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) University of Tartu. Tartu, 22-47.
- Veismann, Ann, Iiona Tragel, Renate Pajusalu 2002.** Eesti keele põhisõnavara operaatoritest. Katseid verbide ja kaassõnadega. - Tähdusepüüdja. Pühendusteos professor Haldur Öimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. Toim. R. Pajusalu, T. Hennoste. (= Tartu ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu, 312-328.
- Vlassova, Olga 2002.** Muutumisverbide *jääma*, *saama*, *minema* ja *muutama* kasutamine vene õpilaste poolt. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele võõrkeelena õppetoolis.
- Õim, Asta 2001.** Isikunimedest eesti fraseologismides. - Keel ja Kirjandus 8, 554-562.
- Õim, Haldur 1965.** *tulema*, *saama* ja *pidama* strukturealne analüüs. - Keel ja struktuur 1. Tartu, 27-45.
- Õim, Haldur 1970.** *Eesmärk*, *taotlema*, *saavutama*, *tulemus* semantiline analüüs. - Keel ja struktuur 4. Tartu, 71-108.
- Õim, Haldur 1971.** Isiku mõistega seotud sõnariühmade semantiline struktuur eesti keeles. - Keele modelleerimise probleeme 4. (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 278.) Tartu, 5-260.
- Õim, Haldur 1973a.** On the semantic treatment of predicative expressions. - Generative Grammar in Europe. Ed. N. Ruwet, F. Kiefer. Dordrecht, Holland: Reidel, 360-386.
- Õim, Haldur 1973b.** Keel, keeleteadus ja pragmaatika. - Keel ja struktuur 8. Tartu, 107-147.
- Õim, Haldur 1974.** Semantika. Tallinn: Valgus.
- Õim, Haldur 1976a.** Elementaartähdused keele semantilises struktuuris. - Keel ja Kirjandus 10, 598-605; 11, 675-682.
- Õim, Haldur 1976b.** Keelelise interaktsiooni sõnariühma semantiline analüüs. - Keel ja struktuur 9. Tartu, 16-68.
- Õim, Haldur 1977a.** Towards a theory of linguistic pragmatics. - Journal of Pragmatics 1/3, 251-268.
- Õim, Haldur 1977b.** Messages and memory structures in the pragmatic description of sentences. - SMIL: Journal of Linguistic Calculus 2, 4-43.
- Õim, Haldur 1981a.** Language, meaning and human knowledge. - Nordic Journal of Linguistics 4/2, 67-90.
- Õim, Haldur 1983a.** Inimene, keel, arvuti. Tallinn: Valgus.
- Õim, Haldur 1983b.** Semantika i teorija ponimanija jazyka. Ānaliz leksiki i tekstov direktivnogo obđeenija eštonskogo jazyka. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uđenoij stepeni doktora filologičeskih nauk. Tartuskij gosudarstvennyj universitet. Õärtu.

- Õim, Haldur 1986a.** Pragmaatika ja keelelise suhtlemise teooria. - Keel ja Kirjandus 5, 257-269.
- Õim, Haldur 1986b.** Where do communicative acts come from. - Pragmatics and Linguistics: Festschrift for Jacob L. Mey. (= Odense University Studies in Linguistics, Vol. 15.) Odense: Odense University Press, 129-135.
- Õim, Haldur 1990.** Kognitiivse lähenemise võimalusi keeleteaduses. - Akadeemia 9, 1818-1838.
- Õim, Haldur 1995.** Naive theories: a conception of cognitive semantics. - Cognitive Linguistics 6/1, 63-88.
- Õim, Haldur 1996a.** The need for a theory of folk theories in cognitive semantics: a review and a discussion. - Estonian in the Changing World. Ed. H. Õim. Tartu: Tartu University, 193-210.
- Õim, Haldur 1996b.** Naïve Theories and Communicative Competence: Reasoning in Communication. - Estonian in the Changing World. Ed. H. Õim. Tartu: Tartu University, 211-231.
- Õim, Haldur 1999.** How to portray emotions? - Estonian: Typological Studies III. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11.) Tartu, 231-252.
- Õim, Haldur 2000.** Otse, sirge and õige: A domain of metaphoric extension in Estonian. - Estonian: Typological Studies IV. Ed. by M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14.) Tartu, 198-220.
- Õim, Haldur 2001.** Is there a folk theory of Self. The case of Estonian *ise* and *enese/enda*. - Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) University of Tartu. Tartu, 7-21.
- Õim, Haldur, Madis Saluveer 2002.** Freimid keelekirjelduses. - Akadeemia 12, 2663-2678.
- Õim, Katre 2002.** Võrdluste metafoorsusest/metonüümilisusest. - Keel ja Kirjandus 7, 475-488.

Diskursusanalüüs

Tekstigrammatika

- Hennoste, Tiit 1986a.** Tekstigrammatikast tekstiteooriani. - Keel ja Kirjandus 1, 26-34
- Hennoste, Tiit 1986b.** Üldsõnad ja kohesioon. - Sõnasõel. Uurimusi ja materjale eesti keele sõnavara alalt 7. Tartu, 46-58.
- Lepajõe, Kersti 2002a.** Argumenteerimiskusest eksamikirjandite põhjal. - Keel ja Kirjandus 4, 269 - 275.
- Lepajõe, Kersti 2002b.** Kirjand kui tekst: infostruktuur. - Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu, 88-100.
- Lindström, Liina 1999.** Sõnajärg eesti narratiivides. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Lindström, Liina 2000.** Narratiiv ja selle sõnajärg. - Keel ja Kirjandus 3, 190-200.
- Pajusalu, Renate 1999.** Deiktikud eesti keeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 8.) Tartu.

- Rajandi, Henno, Helle Metslang 1979.** Määramata ja määratud objekt. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Tael, Kaja 1988.** Infosüsteem ja lauseliigendus. - Keel ja Kirjandus 3, 133-143.
- Valge, Jüri 1976.** Tutvustavaid märkmeid tekstiteooria kohta. - Keel ja Kirjandus 9, 518-527.
- Viks, Ülle 1972.** Pronominalisatsioon eesti keele elementaarlauses. - Keel ja struktuur 7. Tartu, 53-107.
- Vseviiov, Tiit 1983.** Lausetevaheline pronominalisatsioon eesti keeles. Diplomitöö. Käskiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

Teksti mõistmise ja loomise analüüs

- Hennoste, Tiit 1987.** Polüloogiline tekstiloomismudel. - Dialoogi mudelid ja eesti keel. (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 795. Töid eesti filoloogia alalt 12.) Tartu, 5-24.
- Hennoste, Tiit 1988.** Karl Ristikivi *Hingede öö* kui tekst. - Keel ja Kirjandus 7, 402-411.
- Hennoste jt 2002a** = Tiit Hennoste, Mare Koit, Maret Kullasaar, Andriela Rääbis, Evely Vutt. Eesti dialoogikorpuse loomise probleemid. - Pühendusteos professor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. Toim. R. Pajusalu, T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu, 143-160.
- Koit, Mare, Haldur Õim 1990.** An approach to the organization of natural reasoning. - AIMS'90 Proceedings. Ed. P. Jorrand, S. Sgurev. Sofia, 93-101.
- Koit, Mare, Haldur Õim 1993a.** Modelling communicative strategies. - Proceedings of the Third Symposium on Programming Languages and Software Tools. University of Tartu. Tartu, 73-82.
- Koit, Mare, Haldur Õim 1993b.** A formal model of communicative strategy. - Proceedings of the Scandinavian Conference on Artificial Intelligence '93. Stockholm, 226-231.
- Koit, Mare, Haldur Õim 2000a.** Dialogue management in the agreement negotiation process: A model that involves natural reasoning. - Proceedings of the 1st SIGdial Workshop on Discourse and Dialogue, 102-111.
- Koit, Mare, Haldur Õim 2000b.** Developing a model of natural dialogue. - From Spoken Dialogue to Full Natural Interactive Dialogue - Theory, Empirical Analysis and Evaluation. LREC2000 Workshop Proceedings. Ed. L. Dybkjaer. Ateena, 18-21.
- Pajusalu, Renate 1990.** Dialoogi reguleerimise verbaalseid võimalusi. - Keel ja Kirjandus 7, 396-404.
- Pajusalu, Renate 1996.** Regulative Utterances in Estonian Literary Dialogues and Radio Interviews. - Estonian in the Changing World. Ed. H. Õim. Tartu: University of Tartu, 133-162.
- Saluveer, Madis, Haldur Õim 1985.** Frames in linguistic descriptions. - Quaderni di Semantica 6/2, 282-292.
- Õim, Haldur 1977b.** Messages and memory structures in the pragmatic description of sentences. - SMIL: Journal of Linguistic Calculus 2, 4-43.
- Õim, Haldur 1980.** Language, meaning and human knowledge. - Grammar and Semantics. Academy of Sciences of the Estonian SSR Institute of Language and Literature. Tallinn: Valgus, 5-49.
- Õim, Haldur 1981b.** Teoreetilise keeleteaduse uuest ja vanast paradigmast. - Keel ja Kirjandus 7, 385-391; 8, 456-464.

- Õim, Haldur 1981c.** Tekst ja selle mõistmine. - Eesti keele grammatika probleeme. (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 574. Töid eesti filoloogia alalt VIII.) Tartu, 106-122.
- Õim, Haldur 1987.** Communicative strategies and related concepts in a model of dialogue. - XIV International Congress of Linguistics. Section papers. Berlin, 370-375.
- Õim, Haldur, Mare Koit 1994.** Mõtlemine ja selle mõjutamine tavakujutluses. Kommunikatiivsed strateegiad. - Akadeemia 1, 25-45.

Lingvistiline tekstianalüüs

- Aava, Katrin 2002.** Meediateksti kriitiline analüüs koolitunnis. - Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu, 12-28.
- Kasik, Reet 1983.** Ajalehe, peamiselt informatsiooni•anrite keelest. - Kirjakeel 1983. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn: Valgus, 71-80.
- Kasik, Reet 1984.** Rajoonilehtede keelest ja stiilist. - Keel ja Kirjandus 5, 275-285.
- Kasik, Reet 1994.** Ajaleht on emakeele alus. - Keel ja Kirjandus 2, 65-75.
- Kasik, Reet 1996.** Keeleline mõjutamine reklaamis. - Keel ja Kirjandus 2, 100-105.
- Kasik Reet 2000.** Reklaamikeel tekstiliigina. - Eesti keele allkeeled. Toim. T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu, 111-127.
- Kasik, Reet 2002a.** Uudiste süntaks - Tähendusepüüdja. Pühendusteos professor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. Toim. R. Pajusalu, T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu, 200-219.
- Kasik, Reet 2002b.** Tekstiuurimine Eestis. - Keel ja Kirjandus 4, 262-263.
- Kasik, Reet 2002c.** Lingvistiline tekstianalüüs. - Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 74-88.
- Kasik, Reet 2002d.** Tekstianalüüs ja tekstihoole. - Keel ja Kirjandus 7, 457-465.
- Kasik, Reet (toim.) 2002.** Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu.
- Kerge, Krista 1996.** Õigusteksti hindamise raskused. - Õiguskeel 1, 4-10.
- Kerge, Krista 1999.** Seaduskeel ja tema kirju kontekst. - Eesti Akadeemiline Õigusteaduse Selts 1996.-1998. aastal. Tartu: Eesti Akadeemiline Õigusteaduse Selts, 219-243.
- Kerge, Krista 2002a.** Funktsionalistlik keeleteooria ja rakenduslingvistilised arusaamad Eestis. - Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 105-119.
- Kerge, Krista 2002b.** Kirjakeele kasutusvaldkondade süntaktiline keerukus. - Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu, 29-46.
- Kukk, Inga 1997.** Raadioreklaamide keelest. Diplomitöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Kukk, Inga 1999.** Eesti rahvuspoliitika osaliste esitamine meedias. Kriitiline tekstianalüüs. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Kukk, Inga 2001a.** Poliitilise teksti tunnused ja analüüsivõimalused. - Eesti keele allkeeled. Toim. T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu, 128-138.

- Kukk, Inga 2001b.** Eesti rahvuspoliitika osalised ajalehetekstides - kriitiline tekstianalüüs. - Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Koost. ja toim. R. Kasik. (= Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 146-165.
- Kukk, Inga 2002.** Blankett suhtluses. - Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu, 47-63.
- Kuldnohk, Karen 2002a.** Interpersonaalsete suhete kujunemine Interneti-diskursuses. - Keel ja Kirjandus 4, 263-269.
- Kuldnohk, Karen 2002b.** Interpersonaalseid suhteid kujundavad tegurid võrguvestluses. - Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu, 64-87.
- Kuldnohk, Karen 2002c.** Interpersonaalsete suhete kujunemine internetiportaalis comment@delfi.ee. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Laur, Eve 2000.** Raadiointervjuu ülesehituse analüüs Kuma raadio intervjuude põhjal. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Lepajõe, Kersti 1997.** Tekstiõpetuse võimalusi põhikoolis: protsesskirjutamine. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Lepajõe, Kersti 2002a.** Argumenteerimisoskusest eksamikirjandite põhjal. - Keel ja Kirjandus 4, 269 - 275.
- Lepajõe, Kersti 2002b.** Kirjand kui tekst: infostruktuur. - Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu, 88-100.
- Meier, Heidi 2002.** Olulisi aspekte tekstitüübivõrdluses. - Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu, 101-114.
- Mets, Marje 2001.** Sotsiaalreklaam: olemus, sõnaliigid, tekst. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti keele õppetoolis.
- Nuume, Inga 1998.** Tegusõnadest eesti ajalehereklaamis. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Pauk, Kathy 2001.** Võõrsõnad ajalehekeeles. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Rääk, Kristjan 2002.** Poliitiliste programmide keel - Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu, 115-127.
- Salla, Sigrid 2001.** Interneti meelelahutusliku jututoa kui võrgusuhtluse vormi erijooni Virtual City jututoa näitel. Magistritöö. Käsikiri Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti keele õppetoolis.
- Salla, Sigrid 2002.** Jututuba kui võrgusuhtluse vorm. - Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu, 128-151.
- Vadi, Ene 2001.** Reklaamide väärtusdiskursused. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Vadi, Ene 2002.** Reklaamide väärtusdiskursused. - Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu, 152-172.
- Volt, Mihkel 1997.** Kriitiline diskursianalüüs. Kasutamismõimalusi teksti ja kultuuri uurimisel. - Vikerkaar 12, 51-58.

Keelekasutuse sotsiaalne aspekt

Kvantitatiivne sotsiolingvistika

- Cui, Kaili 1999.** Sõnaalguline *h* eesti keeles. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Keevallik, Leelo 1994.** <*nud*> varieerumine tänapäeva eesti kõnekeeles. University of Tartu. (MA thesis).
- Keevallik, Leelo 1996.** Maintenance of structured variability. - Estonian in the Changing World. Ed. H. Õim. Tartu: University of Tartu, 123-132.
- Keevallik, Leelo 1998.** Sinatamisest ja teietamisest koolilaste arvamuste põhjal. - Keel ja Kirjandus 8, 541-553.
- Keevallik, Leelo 1999b.** The use and abuse of singular and plural address forms in Estonian. - Estonian Sociolinguistics. Issue editor T. Hennoste. International Journal of the Sociology of Language 139, 125-144.
- Pajusalu, Karl 1995.** *Parree* ja *param*. Kaksitavuisesten A-vartaloiden komparatiivin kehityslinjoja suomessa ja virossa. - Kielen ja kulttuurin Satakunta. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 51.) Turku, 190-221.

Allkeeled teoreetiliselt

- Ehala, Martin 1998.** Eesti keele arenguteid: korporatiivsus vs. avatus. - Keel ja Kirjandus 11, 733-739.
- Hennoste, Tiit 1997a.** Eesti keele sotsioperioodid. Üldpilt. - Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997. Toim. M. Ereht, M. Sedrik, E. Uuspõld. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Tartu, 45-66.
- Hennoste, Tiit 1999a.** Eesti keele arengud: totalitaariast poliilooogiasse. - Keel ja Kirjandus 2, 88-96.
- Hennoste, Tiit 2000b.** Allkeeled. - Eesti keele allkeeled. Toim. T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu, 9-56.
- Hennoste, Tiit (toim.) 1999.** Estonian Sociolinguistics. International Journal of the Sociology of Language 139.
- Hennoste, Tiit (toim.) 2000.** Eesti keele allkeeled. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu.
- Hennoste jt 1999** = Tiit Hennoste, Leelo Keevallik, Karl Pajusalu. Introduction. - Estonian Sociolinguistics. Issue editor T. Hennoste. International Journal of the Sociology of Language 139, 1-16.
- Kerge, Krista 2000.** Kirjakeel ja igapäevakeel. - Eesti keele allkeeled. Toim. T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu, 75-110.
- Pajusalu, Karl 1992.** Regional and social varieties of Estonian. - Ural-Altische Jahrbücher. Ural-Altaiic Yearbook 64, 23-34.
- Pajusalu, Karl 2000.** Eesti keele kujunemisjärgud ja sotsioperioodid. - Keel ja Kirjandus 3, 153-160.
- Rätsep, Huno 1976.** Lindu tuntakse laulust, inimest keelest. - Keel, mida me harime. Tallinn: Valgus, 116-120.

Keelesuhete probleemid

Kakskeelsus ja keelekontaktid

- Ariste, Paul 1981.** Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega. (= Emakeele Seltsi toimetised 14.) Tallinn: Valgus.
- Ehala, Martin 1994.** Russian influence and the change in progress in the Estonian adpositional system. - *Linguistica Uralica* 3, 177-193.
- Ehala, Martin 1998.** Eesti keele arenguteid: korporatiivsus vs. avatus. - *Keel ja Kirjandus* 11, 733-739.
- Ehala, Martin 2000.** Second language learners' impact on the structure of Estonian. - *Languages at Universities Today and Tomorrow*. Ed. K. Allikmets. Tartu: Tartu University Press, 20-32.
- Ehala jt 1997** = Martin Ehala, Kristi Saarlo, Silvi Vare, Jaan Õispuu. Eesti keele suhtluse lävi (The Threshold Level for Estonian). Tallinn: Council of Europe Publishing.
- Erelt, Tiit 2002.** Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hennoste, Tiit, Triin Vihalemm 1998.** Vene noorte toimetulek spontaanses argvestluses eesti eakaaslastega: sissejuhatus probleemistikku. - *Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele*. Projekti „Mitte-eesti noorte integratsioon eesti ühiskonnas” väljaanne (VERA II). Toim. M. Lauristin, S. Vare, T. Pedastsaar, M. Pavelson. Tartu: Tartu Ülikool, 249-276.
- Hennoste, Tiit, Triin Vihalemm 1999.** Võõrkeele suhtlusstrateegiad. - *Akadeemia* 8, 1571-1607.
- Hint, Mati 1987.** Vaateid kakskeelsusele roosade prillideta I-II. - *Vikerkaar* 6, 51-56; 7, 46-50.
- Hint, Mati 2002.** Keel on tõde on õige ja vale. Tartu: Ilmamaa.
- Klaas, Birute 1998.** Viron vaikutuksia Tarton yliopistossa opiskelevien suomalaisten äidinkielessä. - 75 vuotta viroa Helsingin yliopistossa. Viron kielen ja kulttuurin opettaminen Suomessa - seminaari 23.11.1998. Esitelmät. Toim. R. Kasik, L. Huima. (= Castrenianumin toimitteita 56.) Helsinki, 132-145.
- Lindström, Liina, Oksana Palikova (toim.) 2002.** Emakeel ja teised keeled III. (= Tartu Ülikooli eesti keele võõrkeelena õppetooli toimetised 1.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Loog, Mai 1988.** Soome mõjusid Tallinna noorte keelekasutuses. - *Keel ja Kirjandus* 2, 83-89; 3, 144-148.
- Pajupuu, Hille 1995a.** Cultural Context, Dialogue, Time. Preprint. Estonian Academy of Sciences. Institute of the Estonian Language. Tallinn.
- Pajupuu, Hille 1995b.** Eestlaste ja soomlaste kommunikatsioonikäitumise tagamaadest. - *Keel ja Kirjandus* 11, 767-776.
- Pajupuu, Hille 1997.** Eestlased ja soomlased - probleemid suhtlejad. - *Keel ja Kirjandus* 8, 547-550.
- Pajupuu, Hille 2000.** Kuidas kohaneda võõras kultuuris. Tallinn: TEA; 2. tr: Eesti Keele Sihtasutus, 2001.
- Pajupuu, Hille 2002.** Ajakäsituse ning kommunikatsiooni seostest eestlastel. - Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis. Kultuuridevahelise kommunikatsiooni uurimusi 20. sajandi lõpust. Koost. A. Valk. Tartu Ülikooli Euroopa Kolledž. Tartu, 156-164.

- Pool, Raili (toim.) 1996.** Emakeel ja teised keeled II. Ettekanded. Tartu: Tartu Ülikool.
- Pool, Raili, Jüri Valge (toim.) 1994.** Emakeel ja teised keeled. Ettekanded. Tartu: Tartu Ülikool.
- Praakli, Kristiina 2002.** Koodivahetusest Tampere eestlaskonna näitel. - Emakeel ja teised keeled III. Toim. L. Lindström, O. Palikova. (= Tartu Ülikooli eesti keele võõrkeelena õppetooli toimetised 1.) Tartu, 127-137.
- Salasoo, Tiiu 1995.** Morfoloogiliste tunnuste esmakasutus ühe lapse arenevas keeles. - Keel ja Kirjandus 4, 239-252.
- Salasoo, Tiiu 1998.** Esimene isik Austraalia kakskeelse lapse arenevas keeles. - Väliseestlaste keelest. Toim L. Lindström. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu, 81-100.
- Verschik, Anna 1991.** Koodivahetus ja Narva eestlased. - Keel ja Kirjandus 1, 34-35.
- Verschik, Anna 1999.** Some aspects of the multilingualism of Estonian Jews. - Estonian Sociolinguistics. Issue editor T. Hennoste. International Journal of the Sociology of Language 139,49-68.
- Verschik, Anna 2000.** Estonian Yiddish and its Contacts with Coterritorial Languages. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 1.) Tartu.
- Verschik, Anna 2001.** Interferentsi mehhanismidest ja vene-eesti kontaktidest. - Keel ja Kirjandus 8, 529-542.
- Verschik, Anna 2002a.** Koodivahetus ja eesti keeleteadus. - Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Trigel, T. Hennoste, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 287-296.
- Verschik, Anna 2002b.** Russian-Estonian contacts and mechanisms of interference. - Trames 6/3, 245-265.
- Vihalemm, Triin 1998.** Eesti keele oskus ja selle kasutamine vene noorte toimetuleku tegurina ning nende enesemääratluse kujundajana. - Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele. Projekti „Mitte-eesti noorte integratsioon eesti ühiskonnas” väljaanne (VERA II). Toim. M. Lauristin, S. Vare, T. Pedastsaar, M. Pavelson. Tartu: Tartu Ülikool, 225-248
- Vihalemm, Triin 1999.** Estonian language competence, performance and beliefs about its' acquisition among Russians in Estonia 1989-1997 - Estonian Sociolinguistics. Issue editor T. Hennoste. International Journal of the Sociology of Language 139, 69-86.
- Viikberg Jüri 1989a.** Koodivahetus ja Siberi eestlased. Lähtekohti. - Keel ja Kirjandus 4, 202-205
- Viikberg, Jüri 1989b.** Suomalais-virolaisia kielisuhteita Siperiassa. - Virittäjä 1, 79-88.
- Viikberg, Jüri 1990.** The Siberian Estonians and language policy. - Fourth International Conference on Minority Languages. Vol. II: Western and Eastern European Papers. Ed. D. Corter, J. F. Hoekstra, L. G. Jansma and J. Ytsma. Multilingual Matters 71. Clevedon-Philadelphia, 175-180.
- Viikberg, Jüri 1991.** An Estonian village in the Far East. - Multilingualism in the Nordic Countries and beyond. Ed. K. Herberts, C. Laurén. Åbo, 326-332.
- Viikberg, Jüri 1997.** Eesti külad Venemaal: keel ja identiteet. - Eestlane olla... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid. Toim. H. Kulu, K. Metsis, T. Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 28-52

- Viikberg, Jüri 1999.** Language shift among Siberian Estonians: pro and contra. - Estonian Sociolinguistics. Issue editor T. Hennoste. International Journal of the Sociology of Language 139, 105-124.
- Viikberg, Jüri 2002.** Language shift among Siberian Estonians: pro et contra. - Opportunities and Challenges of Bilingualism. Ed. by Li Wei, Jean-Marc Dewaele, Alex Housen. The Hague: Mouton de Gruyter, 125-144.

Väliseesti keelevariandid

- Allik, Mari 2002.** Lõuna-Rootsi noored eestlased: nende keel ja identiteet. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele võõrkeelena õppetoolis.
- Hennoste, Tiit 1998b.** Väliseesti keelest. - Väliseestlaste keelest. Toim. L. Lindström. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu, 11-35.
- Jõgi, Aino 1989.** Inglise keele mõjust väliseesti ilukirjanduse sõnavarale ja sõnakasutusele. - Keel ja Kirjandus 11, 649-656.
- Jõgi, Aino 1991.** Inglise keele interferentsist väliseesti ilu- ja ajakirjanduskeele grammatikas. - Keel ja Kirjandus 2, 81-88.
- Keem, Hella, Lembit Vaba, Jüri Viikberg 1989.** Siberimaa eestlaste jutustusi II. - Kodumurre 21. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 48-73.
- Kessel, Tiia 1981.** Ülevaade Kaukaasia eestlaste keelest. Diplomitöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Klaas, Birute 1997.** Lundi eestlaste keelest. - Lähivertailuja 9: suomalais-virolainen kontrastiiviseminaari 3.-5.5.1996 Lammi. Toim. R. Grünthal, R. Kasik. (= Castrenianumin toimitteita 53.) Helsinki, 80-91
- Klaas, Birute 2002a.** Eesti-rootsi kakskeelsusest Lõuna-Rootsis. - Krimmi kogumik. Konverentsi „140 aastat eestlust Krimmis” ettekanded 09.-10.09.2001. Koost. ja toim. Jüri Viikberg. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Eesti keelenõukogu. Tallinn, 187-201.
- Klaas, Birute 2002b.** Estonians and Estonian language in Southern Sweden and Lithuania. - Languages in development. Ed. H. Metslang, M. Rannut. München: LINCOM Europa, 37-48.
- Klaas, Birute, Mari Allik (ilmumas).** The Estonian language in Southern-Sweden through three generations. - Linguistic identities, language shift and language policy in Europe. Ed. C. Bert, J. Lambert, P. Swiggers. Orbis. Supplementa. Leuven-Paris.
- Klaas, Birute, Aino Laagus 1998.** Eesti keel Lõuna-Rootsis. - Väliseestlaste keelest. Toim. L. Lindström. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu, 39-54.
- Korb, Anu 1996.** Ei oska rääkimise moodi kõnelda. Eesti asundused II. Zolotaja Niva, Semjonovka, Jurjevka, Koidula. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Korb, Anu 1998.** Seitse küla Siberis. Eesti asundused III. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Korb, Anu 1999.** Taaru-tagused ja stepiasukad. Eesti asundused IV. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Korb, Anu, Kadri Peebo 1995.** Siin Siberi maa peal kasvanud. Eesti asundused I. Ülem-Suetuki ja Viru-Pulani lood ning laulud. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Lindström, Liina (toim.) 1998.** Väliseestlaste keelest. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu.

- Mäger, Mart 1970.** Eestlased Kaug-Idas. - Saaremaast Sajaanideni ja kaugemalegi. Tallinn: Valgus, 216-226.
- Oksaar, Els 1961.** Kaksikkeelsuse problemaatikast. - Tulumuld 1, 47- 54.
- Oksaar, Els 1972.** Spoken Estonian in Sweden and in the USA: an analysis of bilingual behaviour. - Studies for Einar Haugen. Ed. E. S. Firchov *et al.* The Hague, 437-449.
- Praakli, Kristiina 2002.** Kui kontaktis on eesti ja soome keel. Soome keele mõjud Tampere eesti keeles. Magistritöö. Käsikiri Taru Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Raag, Raimo 1982.** Lexical Characteristics in Swedish Estonian. (= Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 13.) Uppsala.
- Roos, Aarand 1970.** Rootsi-eesti segakeele vormiõpetus. - Tulumuld 2, 82-86.
- Roos, Aarand 1975.** Jumalaga, Kars ja Erzurum. Türgi eestlaste ajalugu. (= Maarjamaa taskuraamat 10.) [Rooma:] Maarjamaa. 3., täiendatud trükk Tallinn: Kommunaalprojekt, 1992.
- Roos, Aarand 1980a.** Morfologiska tendenser vid språklig interferens med estniska som bas. (= Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 12.) Uppsala.
- Roos, Aarand 1980b.** Juhulaenude morfoloogilisest kohanemisest eesti keeles. - Tulumuld 1, 14-19.
- Sang, Joel 1982.** Valged laigud eesti keelekaardil. - Keel ja Kirjandus 8, 422- 428.
- Sepp, Reino 1966-68.** Eesti släng. - Mana 30, 2-3, 70-72; 34, 2, 85-90.
- Terai, Maarika 2002.** Taanikeelse keskkonna mõjud Taani eestlaste eesti keelele. - Emakeel ja teised keeled III. Toim. L. Lindström, O. Palikova. (= Tartu Ülikooli eesti keele võõrkeelena õppetooli toimetised 1.) Tartu, 231-238.
- Tuldava, Juhan 1965.** Võõrmõjusid rootsi eestlaste keeles. - Emakeele Seltsi aastaraamat 11, 1965. Tallinn, 93-104.
- Vaba, Lembit, Jüri Viikberg 1988.** Siberimaa eestlaste jutustusi I. - Kodumurre 19. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 63-100.
- Viikberg, Jüri 1989b.** Suomalais-virolaisia kielisuhteita Siperiassa. - Virittäjä 1, 79-88
- Viikberg, Jüri 1991.** An Estonian village in the Far East. - Multilingualism in the Nordic Countries and beyond. Ed. K. Herberts, C. Laurén. Åbo, 326-332.
- Viikberg, Jüri 1998.** Venemaa eestlaste keele uurimisest. - Väliseestlaste keelest. Toim. L. Lindström. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu, 36-38.
- Viikberg, Jüri, Lembit Vaba 1984.** Siberi põhjaeestlasi kõnetamas. - Keel ja Kirjandus 3, 145-156; 4, 210-223.
- Vilbaste, Gustav 1960.** Kaukaasia eestlaste keelest ja rahvaluulest. - Emakeele Seltsi aastaraamat VI, 1960. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 121-131.
- Vääri, Eduard 1960.** Kaukaasia eestlaste keelest. - Keel ja Kirjandus 7, 425-429.

Suuline kõne

Suulise kõne korpus ja keelestatistika

- Erelt, Mati, Tiit Hennoste 2002.** Vaja on veel üht eesti keele grammatikat. - Tähendusepüüdja. Pühendusteos professor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. Toim. R. Pajusalu, T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu, 126-131.

- Hennoste, Tiit 1994a.** Prospektiivsed minimaalhesitatsioonid eesti keele suulises tekstis. - Lähivertailuja 7. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Tammivalkamassa 5.-7.5.1993. Toim. K. Pajusalu, V. Yli-Vakkuri. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielititeen laitoksen julkaisuja 44.) Turku, 33-51.
- Hennoste, Tiit 1999b.** Suulise kõne sõnakasutuse sagedased erijooned. - 75 vuotta viroa Helsingin yliopistossa. Viron kielen ja kultuurin opettaminen Suomessa-seminaari 23. 11. 1998. Toim. R. Kasik, L. Huima. (= Castrenianumin toimitteita 56.) Helsinki, 98-131.
- Hennoste, Tiit 2000a.** Eesti suulise kõne uurimine: transkriptsioon, taust ja korpus. - Keel ja Kirjandus 2, 91-106.
- Hennoste, Tiit 2000-2001.** Sissejuhatus suulisesse eesti keelde. I. Taust ja uurimisobjekt. - Akadeemia 2000, 5, 1117-1150; II-IV. Suulise kõne erisõnavara 1-3. - Akadeemia 2000, 6, 1343-1374; 7, 1553-1582; 8, 1773-1806; V. Mõned mitteverbaalsed nähtused suulises kõnes. - Akadeemia 2000, 9, 2011-2038; VI-IX. Lausung suulises kõnes 1-4. - Akadeemia 2000, 10, 2223-2254; 11, 2465-2486; 12, 2689-2710; Akadeemia 2001, 1, 179-206.
- Hennoste jt 2000** = Tiit Hennoste, Liina Lindström, Andriela Rääbis, Piret Toomet, Riina Vellerind. Eesti suulise kõne korpus ja mõne allkeele võrdlemise katse. - Arvutuslingvistikalt inimesele. Toim. T. Hennoste. (= Tartu ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 1.) Tartu, 245-284.
- Hennoste jt 2001a** = Tiit Hennoste, Liina Lindström, Andriela Rääbis, Piret Toomet, Riina Vellerind. Tartu University Corpus of Spoken Estonian. - Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.-13.8.2000 Tartu. Pars IV. Dissertationes sectionum: Linguistica I. Redegit: T. Seilenthal. Curaverunt: A. Nurk, T. Palo. Tartu, 345-351.
- Hennoste jt 2002b** = Tiit Hennoste, Liina Lindström, Olga Gerassimenko, Airi Jansons, Andriela Rääbis, Krista Strandson, Piret Toomet, Riina Vellerind. Suuline kõne ja morfoloogiaanalüsaator. - Tähendusepüüdja. Pühendusteos professor Haldur Öimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. Toim. R. Pajusalu, T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu, 161-171.

Vestlusanalüüs

- Hennoste, Tiit 1994a.** Prospektiivsed minimaalhesitatsioonid eesti keele suulises tekstis. - Lähivertailuja 7. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Tammivalkamassa 5.-7.5.1993. Toim. K. Pajusalu, V. Yli-Vakkuri. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielititeen laitoksen julkaisuja 44.) Turku, 33-51.
- Hennoste, Tiit 1994b.** Pragmaatiline partikkel *noh* eesti keeles. Sissejuhatav ülevaade. - Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.-9.5.1994. Toim. H. Sulkala, H. Laanekask. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraporteja 40.) Oulu, 9-20.
- Hennoste, Tiit 1997b.** Planeerimisüneemid eestikeelsetes suulistes tekstides. - Lähivertailuja 9. Suomalais-virolainen kontrastiiviseminaari 3.-5.5.1996 Lammi. Toim. R. Grünthal, R. Kasik. (= Castrenianumin toimitteita 53.) Helsinki, 53-67.
- Hennoste, Tiit 2000-2001.** Sissejuhatus suulisesse eesti keelde. I. Taust ja uurimisobjekt. - Akadeemia 2000, 5, 1117-1150; II-IV. Suulise kõne erisõnavara 1-3. - Akadee-

mia 2000, 6, 1343-1374; 7, 1553-1582; 8, 1773-1806; V. Mõned mitteverbaalsed nähtused suulises kõnes. - Akadeemia 2000, 9, 2011-2038; VI-IX. Lausung suulises kõnes 1-4. - Akadeemia 2000, 10, 2223-2254; 11, 2465-2486; 12, 2689-2710; Akadeemia 2001, 1, 179-206.

Hennoste, Tiit, Triin Vihalemm 1998. Vene noorte toimetulek spontaanses argivestluses eesti eakaaslastega: sissejuhatus probleemistikku. - Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele. Projekti „Mitte-eesti noorte integratsioon eesti ühiskonnas” väljaanne (VERA II). Toim. M. Lauristin, S. Vare, T. Pedastsaar, M. Pavelson. Tartu: Tartu Ülikool, 249-276.

Hennoste, Tiit, Triin Vihalemm 1999. Võõrkeele suhtlusstrateegiad. - Akadeemia 8, 1571-1607.

Hennoste jt 2001b = Tiit Hennoste, Liina Lindström, Andriela Rääbis, Krista Strandson, Riina Vellerind. *vä* ja teised. Ühe vestluse pisanalüüs. - Keele kannul. Pühendusteos Mati Erehti 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Koost. ja toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 90-112.

Jansons, Airi 2001. Artikkel *siis* eesti suulises kõnes: üldiseloostus ja funktsioonid. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

Jansons, Airi 2002. Partikli *siis* funktsioonid eesti suulises kõnes. - Keel ja Kirjandus 5, 344-358.

Keevallik, Leelo 1999a. Informatsioonikäsitluse artikkel *ahah* telefonivestluses. - Emakeele Seltsi aastaraamat 43, 1997. Tartu, 34-56.

Keevallik, Leelo 2000. Keelendid *et* ja *nii et* vestluses. - Keel ja Kirjandus 5, 344-358.

Keevallik, Leelo 2001a. Estonian reduplication in action sequences. - Nordic and Baltic Morphology: Papers from a NorFA Course, Tartu, June 2000. University of Joensuu. Studies in Languages 36. Ed. J. Niemi, J. Heikkinen, 23-33.

Keevallik, Leelo 2001b. Tracing grammaticalization of *oota* 'wait' in Estonian conversation. - Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) University of Tartu. Tartu. 119-144.

Keevallik, Leelo 2002. Grammatika suhtluses - Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 89-104.

Rääbis, Andriela 1999. Telefonivestluse sissejuhatus. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

Rääbis, Andriela 2000. Telefonivestluste sissejuhatus. - Keel ja Kirjandus 6, 409-424.

Rääbis, Andriela 2002. Ametlike telefonikõnede lõpetamine. - Emakeele Seltsi aastaraamat 47, 2001. Tallinn, 107-125.

Rääbis, Andriela, Riina Vellerind 2000. Müügiläbirääkimised kui institutsionaalne dialoog - Eesti keele allkeeled. Toim. T. Hennoste. (= Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu, 148-173.

Strandson, Krista 2001. Kuidas vestluskaaslane parandusprotsessi algatab. - Keel ja Kirjandus 6, 394-409.

Strandson, Krista 2002. Vestluskaaslase algatatud reformuleeringud eesti vestlustes: reformuleeringualgatuse vahendeid ja põhjuseid. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

Muud lähenemised

- Altrov, Rene 2002.** Eestlaste ruumikasutus võrdlevas perspektiivis. - Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis. Kultuuridevahelise kommunikatsiooni uurimusi 20. sajandi lõpust. Tartu Ülikooli Euroopa Kolledž, 165-174.
- Erelt, Mati, Tiit Hennoste 2002.** Vaja on veel üht eesti keele grammatikat. - Tähendusepüüdja. Pühendusteos professor Haldur Öimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. Toim. R. Pajusalu, T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu, 126-131.
- Hennoste, Tiit 1998a.** Suulise kõne sõnavara. Sissejuhataja ülevaade. - Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii. Toim. R. Grünthal, J. Laakso. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 228.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 156-167.
- Hennoste, Tiit 2000-2001.** Sissejuhatus suulisesse eesti keelde. I. Taust ja uurimisobjekt. - Akadeemia 2000, 5, 1117-1150; II-IV. Suulise kõne erisõnavara 1-3. - Akadeemia 2000, 6, 1343-1374; 7, 1553-1582; 8, 1773-1806; V. Mõned mitteverbaalsed nähtused suulises kõnes. - Akadeemia 2000, 9, 2011-2038; VI-IX. Lausung suulises kõnes 1-4. - Akadeemia 2000, 10, 2223-2254; 11, 2465-2486; 12, 2689-2710; Akadeemia 2001, 1, 179-206.
- Hennoste, Tiit 2002.** Suulise kõne uurimine ja sõnaliigi probleemid. - Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Öim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 56-73.
- Keevallik, Leelo 1998.** Sinatamisest ja teietamisest koolilaste arvamuste põhjal. - Keel ja Kirjandus 8, 541-553.
- Keevallik, Leelo 1999b.** The use and abuse of singular and plural address forms in Estonian. - Estonian Sociolinguistics. Issue editor T. Hennoste. International Journal of the Sociology of Language 139, 125-144
- Kivik, Piibi-Kai, Krista Vogelberg 2002.** Contrasts between contrasters: What discussion groups can tell us about discourse pragmatics. - Meaning through Language Contrast. Ed. K. M. Jaszcolt, K. Turner. John Benjamins Publishers.
- Kraut, Einar 1994.** Hääldus Eesti televisioonis. - Keel ja Kirjandus 11, 660-669.
- Kraut, Einar 1998.** Hääldus. - E. Kraut, E. Liivaste, A. Tarvo. Eesti õigekeel. Tallinn: Koolibri, 10-94.
- Lindström, Liina 1999.** Sõnajärg eesti narratiivides. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Lindström, Liina 2000.** Narratiiv ja selle sõnajärg. - Keel ja Kirjandus 3, 190-200.
- Lindström, Liina, Piret Toomet 2000.** Eesti suuliste narratiivide keelelisi erijooni - Eesti keele allkeeled. Toim. T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu, 174-203.
- Lutsepp, Liina 2000.** Pikemad tagasisided eestikeelsetes argivestlustes. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Mutso, Lilian 2000.** Soospetsiifilisest keeleuurimisest. Katkestused meeste ja naiste kõnes. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Männiste, Agnes 2002.** Küsimused ja vastused kauplusedialoogides. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

- Pajupuu, Hille 2000.** Kuidas kohaneda võõras kultuuris. Tallinn: TEA; 2. trükk: Eesti Keele Sihtasutus, 2001.
- Pajusalu, Renate 1995.** Pronominit *see*, *tema* ja *ta* viron puhekieles. - Sananjalka 37, 81-93.
- Pajusalu, Renate 1997.** Is there an article in (Spoken) Estonian? - Estonian Typological Studies II. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 8.) Tartu, 146-177.
- Pajusalu, Renate 1999.** Deiktikud eesti keeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 8.) Tartu.
- Pajusalu, Renate 2000a.** Indefinite Determiners *mingi* and *üks* in Estonian. - Estonian Typological Studies IV. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14.) Tartu, 87-117.
- Pajusalu, Renate 2000b.** Isikule viitav nimisõnafaas argivestluses. - Emakeele Seltsi aastaraamat 44-45, 1998-1999. Tartu, 50-66.
- Pajusalu, Renate 2001c.** Definite and indefinite determiners in Estonian. - Pragmatics in 2000. Selected Papers from the 7th International Pragmatics Conference. Ed. Enikő Nemeth T. Antwerp, 458-469.
- Tenjes, Silvi 2001a.** Nonverbal Means as Regulators in Communication: Sociocultural Perspectives. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 2.) Tartu.
- Tenjes, Silvi 2001b.** Gestures in communication and their use for pointing and referring in space: Estonian examples. - Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Trigel. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) University of Tartu. Tartu, 216-248.
- Toomet, Piret 1999.** Kaudne kõneviis tänapäeva eesti keele suulistes tekstides. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Toomet, Piret 2000.** Mõnest kaudsuse väljendamise võimalusest tänapäeva eesti keeles. - Keel ja Kirjandus 4, 251-259.
- Vellerind, Riina 1997.** Suulise vestluse struktuur telefoni teel peetud müügiläbirääkimiste näitel. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Vellerind, Riina 2000.** Lähendav viisakus müügivestluste strateegiana. - Keel ja Kirjandus 10, 703-715.
- Viks, Mare 2001.** Suulise kõne erijooni spordireportaažide keeles. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Vogelberg, Krista 2002a.** Politeness debate continued - notes on some key controversial issues in Brown and Levinson's theory. - Tähenäpüüdja. Pühendusteos professor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. Toim. R. Pajusalu, T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu, 340-254.
- Vogelberg, Krista 2002b.** Keelelise viisakuse mudelite mõnedest vaieldavatest aspektidest eesti, vene ja inglise keele võrdlevate uuringute valguses. - Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Trigel, T. Hennoste, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 297-312.

Slängiuurimine

- Aljas, T. 1991.** Õpilassläng ja selle morfoloogia. Diplomitöö. Käsikiri Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti keele õppetoolis.

- Babadžan, Jelena 1998.** Vene päritolu sõnad eesti õpilasslängis. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti keele õppetoolis.
- Ilm, Uno 1992a.** Kurjategijate släng. Tallinn.
- Ilm, Uno 1992b.** Noorte släng. Tallinn.
- Kütt, Marit 1994.** Slängi õpilaste keeles ja loomingus. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti keele õppetoolis.
- Lind, Marko 1994.** Slängi kirjavõimalused. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti keele õppetoolis.
- Loog, Mai 1988.** Soome mõjusid Tallinna noorte keelekasutuses. - Keel ja Kirjandus 2, 83-89; 3, 144-148.
- Loog, Mai 1991.** Esimene eesti slängisõnaraamat. Tallinn.
- Loog, Mai 1992.** Sanat tyttöjen ja poikien puheessa. Tutkimus Tallinnan koululaisten puhekielestä ja slangista. Opera fennistica linguistica. Tampere.
- Maruste, Rait 1988.** Kuritegelik subkultuur tätoveeringutes, pestides, slängis. Tartu: Eesti Akadeemiline Õigusteaduse Selts.
- Salla, Sigrid 1997.** Interneti jututubade slängist. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti keele õppetoolis.
- Tender, Tõnu 1994.** Eesti släng: Olemus ja uurimislugu I-II. - Keel ja Kirjandus 5, 293-297; 6, 346-355.
- Tender, Tõnu 1996.** Eesti släng: olemus, uurimislugu, sissevaade vanglaslängi. Magistri-töö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Tender, Tõnu 2000.** Eesti õpilasslängi muutumisest ajas. Vahekokkuvõte - Eesti keele allkeeled. Toim. T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu, 138-147
- Veltbach, Ireen 1995.** Riitussõnad slängis (õpilaskeeles näitel). Bakalaureusetöö. Käsikiri Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti keele õppetoolis.